

USPOREDNA ANALIZA GOVORA DONJIH BILJANA I ŠKABRNJE

IVAN MAGAŠ

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR – 23000 Zadar

imagas@unizd.hr

UDK: 811.163.42'28(497.5

Donje Biljane : Škabrnja)

Pregledni članak

Primljen: 13. 12. 2018.

Prihvaćen za tisak: 10. 12. 2019.

U ovome članku uspoređuju se govori dvaju susjednih mjesta zadarskoga zaobalja – Donjih Biljana, čiji je govor novoštokavski jekavski, i Škabrnje, čiji je govor novoštokavski ikavski. Govori se opisuju na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini, u skladu s uzusima klasične dijalektologije. Premda su ovi ravnokotarski govori već stoljećima susjedni, među njima nije bilo gotovo pa nikakva utjecaja. Govor Donjih Biljana, prema dostupnim saznanjima, prvi je detaljnije opisan govor pravoslavnoga stanovništva u Ravnim kotarima. Škabrnjski se pak govor dobro uklapa u sliku do sada istraženih novoštokavskih ikavskih govora zadarskoga zaobalja.

KLJUČNE RIJEČI:

dijalektološki opis, Donje Biljane, novoštokavski ikavski, novoštokavski jekavski, Ravni kotari, Škabrnja

* Diplomski rad istoga naslova autor ovoga članka obranio je u rujnu 2015. godine na Sveučilištu u Zadru. Mentor pri izradi toga rada bio je prof. dr. sc. Josip Lisac. Ovaj je članak ponešto izmijenjena i skraćena inačica toga rada.

1. UVOD

Do objave prvoga dijela *Hrvatske dijalektologije* (2003) prof. Josipa Lisca novoštokavski ikavski govori zadarskoga zaobalja i sjeverne Dalmacije općenito nisu bili dovoljno proučeni, a podaci o njima nisu bili dostupni na jednome mjestu. U posljednjih 15-ak godina poraslo je pak zanimanje i za ove govore. Depopulacija ruralnih područja posljednjih je desetljeća uzela maha, no time je poraslo zanimanje za lokalne idiome – objavljen je određeni broj (više ili manje kvalitetnih) rječnika govora pojedinih mjesta, čime je istaknuta njihova nematerijalna vrijednost. Obavljena su i dijalektološka istraživanja u Kruševu, Pridrazi, Vrani, Polači, Popovićima, Starigradu itd.; neki članci o novoštokavskim govorima zadarskoga zaobalja tek trebaju biti objavljeni.¹

Oko Zadra vlada iznimno zanimljiva jezična situacija; sam grad u većini i mnogo sela u njegovu zaleđu pripadaju zapadnomu (novoštokavskom ikavskom) dijalektu, dok se u radijusu od dvadesetak kilometara nalaze i govornici srednjočakavskoga dijalekta, južnočakavskoga dijalekta i istočnohercegovačko-krajiškoga (novoštokavskoga (i)jekavskog) dijalekta. Premda su Hrvati i Srbi štokavci zadarskoga područja stoljećima živjeli i još uvijek žive u neposrednoj blizini, ipak su i laici mogli uvidjeti jasnu razliku između njihovih govora, prvenstveno u zamjeni praslavenskoga jata – Hrvati su ikavci, a Srbi jekavci.

Treba reći nekoliko riječi i o samim mjestima koja se nalaze u naslovu ovoga rada. Škabrnja je etnički stopostotno hrvatsko selo u istoimenoj općini, koje se nalazi 21 kilometar jugoistočno od grada Zadra, dok susjedne Donje Biljane, etnički gotovo stopostotno srpsko selo, administrativno pripadaju Gradu Benkovcu. Oba mjesta nalaze se u Ravnim kotarima. Prema prvim rezultatima popisa stanovništva iz 2011. godine, u Škabrnji živi 1425 osoba,² dok je stanovnika Donjih Biljana ukupno 94.³

Govori Donjih Biljana i Škabrnje do sada nisu zasebno proučavani, premda je izdan jedan manji rječnik škabrnjskih riječi.⁴ Kako i sam naslov govori, u ovome se radu usporedno analiziraju govori obaju sela, i to na fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i leksičkoj razini. Budući da govor Srba u zadarskome zaobalju (Ravni kotari, Bukovica) nije detaljnije istraživao nakon Domovinskoga rata, a masovniji povratak mlađih

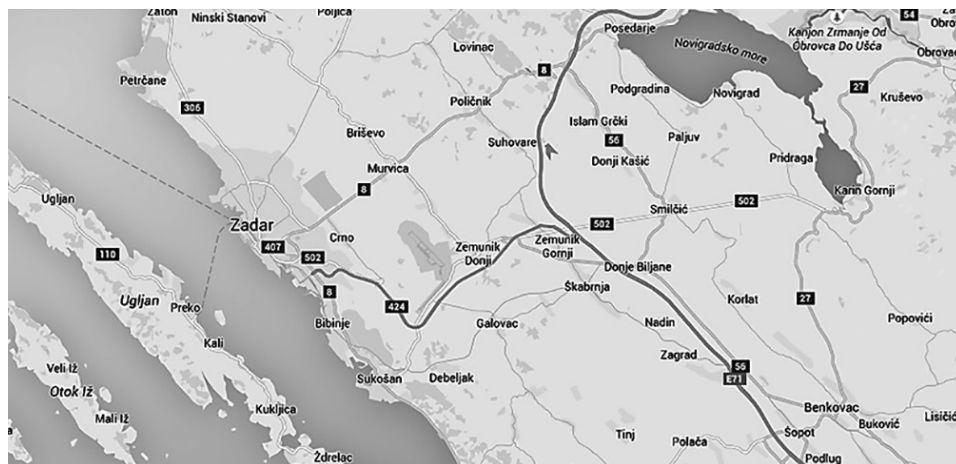
¹ Autor ovoga članka piše doktorsku disertaciju o novoštokavskim ikavskim govorima sjeverne Dalmacije. Do sada je u svrhu istraživanja obišao više novoštokavskih ikavskih mjesta zadarskoga priobalja i zaobalja, a odlasci na teren nastaviti će se i u sljedećim godinama.

² Prema: http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/firstres/htm/H11_Zup33_4456.html.

³ Prema: http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/firstres/htm/H11_Zup33_0175.html. Kažemo ukupno jer Donje Biljane imaju četiri relativno zasebna zaseoka: Trluge, Škoriće, Veljane i Deviče. U Škabrnji je povezanost zaselaka osjetno snažnija.

⁴ Radi se o *Rječniku govora mjesta Škabrnje* (2013) autora Mile Bašića.

govornika istočnohercegovačko-krajiškoga dijalekta na ovo područje nije izvjestan, ovo je bila jedna od posljednjih prilika da se sustavno istraži govor barem jednoga etnički (gotovo) stopostotnoga srpskog sela u krajiškome poddijalektu.⁵ O tome najbolje govori odlomak iz monografije *Antroponimija Bukovice* autora Živka Bjelanovića: „Zapadni novoštokavski jekavski govori koje Brozović (1960, 83, 1970, 388) identificira terminom krajiški poddijalekt istočnohercegovačkog dijalekta nisu dokraja istraženi. Ono što je o njima pisano, pisano je, na sreću, i dosta i kvalitetno samo s obzirom na govore Bosanske krajine (Dešić 1976; Petrović 1973), Banije, Korduna i Like (Petrović 1978, Dragičević 1986). Govori ostalog dijela ovog poddijalekta tek čekaju da budu proučeni. Kako način života zahvaćen tehnološkom revolucijom čini svoje, moglo bi se dogoditi da zajedno s današnjim generacijama starijih stanovnika iščeznu i oblici govora kakvi su postojali u Kninskoj krajini, Bukovici i Ravnim kotarima više od dva i pol stoljeća.” (Bjelanović 2012: 37)

SLIKA I. Položaj Škabrnje i Donjih Biljana u odnosu na Zadar i Benkovac (Google karte)

1.1. METODOLOGIJA RADA I ISPITANICI

Kako u svrhu analize govora nije bilo moguće ispitati sve stanovnike Škabrnje odnosno Donjih Biljana, trebalo je odabrati nekoliko onih koji će najvjernije reprezentirati govor svojega sela.⁶ Budući da je Škabrnja ostala bez velikoga broja stanovnika nakon masakra

⁵ Koliko je budućnost Donjih Biljana neizvjesna, najbolje govori podatak da su dva najmlađa stanovnika 2014. godine bili 33-godišnjaci, a od 1995. do 2015. godine sklopljen je u mjestu samo jedan brak. O tim temama na snimci govori Zvezdana Vukša.

⁶ Dalo bi se raspravljati o tome što je najvjernija reprezentacija govora nekoga mjesta, no u hrvatskoj dijalektologiji uobičajeno je da ispitanici u dijalektološkim istraživanjima budu osobe koje nisu dugo

u studenome 1991.,⁷ a Donje Biljane opustjele su nakon vojne operacije Oluja u kolovozu 1995.,⁸ nije moguće pronaći stanovnike koji su rođeni u jednome od tih dvaju sela i koji su u njemu proveli čitav život. Analiziran je stoga govor četvero ispitanika iz svakoga sela.

Stanovnici obaju sela ispitivani su metodom intervjuja, i to na način da je autor ovoga članka kao ispitivač postavljao različita pitanja općega tipa (o djetinjstvu, o životu na selu nekad i danas, o problemima i željama itd.) na koja su ispitanici davali duže ili kraće odgovore, ovisno o svojim željama i otvorenosti za razgovor. Riječ je dakle o više-manje slobodnome govoru svih ispitanika koji je sniman mobilnim uređajem.⁹

Da bi analiza bila preglednija, svaka je od četiri istražene jezične razine prikazana na sljedeći način: prvo se zasebno analizirala jedna razina govora Donjih Biljana (npr. fonološka), zatim (također zasebno) ista ta razina govora Škabrnje, a tek su potom prikazane neke razlike između pojedinih obilježja obaju sela na toj jezičnoj razini. Naravno, u analizi je prednost dana onim varijablama koje se spominju u većini hrvatskih dijalektoloških radova. Budući da su te varijable uglavnom fonološke i morfološke, razumljivo je da je leksiku i sintaksi u radu posvećeno manje prostora.

U Škabrnji su ispitani Martin Bilaver (r. 1921.; MB), Stana Jurić r. Bilaver (r. 1933.; SJ), Kata Pavičić r. Ražov (r. 1934.; KP) i Ante Bilaver (r. 1976.; AB) te je analizirano ukupno 51:28 minuta govora. U Donjim Biljanama ispitani su: Mile Škorić (r. 1940.; MŠ), Živko Ševo (r. 1940.; ŽŠ), Đorđe Lakić (r. 1956.; ĐL) i Zvezdana Vukša r. Lakić (r. 1964.; ZV) te je ukupno analizirano 59:37 minuta govora. Svi ispitanici dali su svoj pristanak za sudjelovanje u istraživanju, a svi primjeri koji se daju u jezičnoj analizi zabilježeni su na snimkama i ne donose se nužno u kanonskome obliku.

boravile izvan svojega mjesta i da njihov govor bude određen kao onaj koji je najbolji za analizu. Pokušao sam se tih uzusa držati i u ovome istraživanju, no objektivne okolnosti u Donjim Biljanima uvjetovale su drukčiji pristup u pronalasku ispitanika.

⁷ U Škabrnji su neposredno prije početka Domovinskoga rata, prema popisu stanovništva Republike Hrvatske iz 1991. godine, živjela 1953 stanovnika (više informacija na: www.dzs.hr), dok je prema popisu iz 2001. stanovnika bilo 1424 („Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, popis 2001.”; dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_01_01/h01_01_01_zup13-4456.html).

⁸ Donje Biljane imale su 1991. godine 1051 stanovnika (više informacija na: www.dzs.hr), dok je stanovnika 2001. bilo tek 13 („Stanovništvo prema spolu i starosti, po naseljima, popis 2001.”; dostupno na: http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_01_01/h01_01_01_zup13-0175.html). Broj stanovnika Donjih Biljana 2015. godine ipak je bio veći (prema riječima ispitanika oko 100), no povratnici u selo uglavnom nisu bili mlađi stanovnici.

⁹ Snimke su nastajale od studenoga 2014. do ožujka 2015. godine, a na terenska istraživanja s autorom članka odlazili su Mira Magaš, Rajko Lakić, Antonio Sladić, Vice Šunjić, Zvonimir Dujmić, Anica Ražov i Tomislav (Slavko) Ražov. Na pomoći zahvaljujem i Milenku Lakiću, Aleksandru Vukši, Ozani Zelić, Barici Bilaver, Anti (Puljkanu) Pavičiću i Mileni Gurlici. Na korisnim savjetima zahvaljujem kolegi Josipu Galiću s Odjela za kroatistiku.

1.2. NAPOMENE O TRANSKRIPCiji I DRUGE NAPOMENE

Apostrofom (') iza grafema (*l* i *n*) označen je palatalni izgovor glasova, a potencijom (npr. ⁿ) oslabljen izgovor. Lukom (_) su spojena dva vokala koji se izgovaraju kao cjelina (difting) na granici morfemā. U analizi govora u zagradama su, tamo gdje je to bilo potrebno, navedeni inicijali ispitanika koji je izgovorio pojedini primjer/rečenicu.

2. USPOREDNA ANALIZA FONOLOŠKIH OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA I ŠKABRNJE

Samoglasnički inventar obaju govora čini pet vokala (*a, e, i, o, u*) koji mogu biti dugi ili kratki, a slog može nositi i *r* te poluglas nastao redukcijom nekog od pet vokala. Suglasnički pak inventar čine sljedeći fonemi: *b, c, č, ć, d, đ, ž, ź, g, x, j, k, l, ʎ, m, n, ŋ, p, r, s, š, t, v, z* i *ž*.¹⁰ O nestabilnosti nekih od tih fonema bit će riječi u nastavku.

2.1. FONOLOŠKA OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA

2.1.1. VOKALIZAM

Najznačajnije je obilježje u vokalizmu Biljana Donjih refleksi jata (**ě*) koji je u većini slučajeva jekavski. U dugim slogovima javljaju se primjeri: *svjēta, promjēnti, ūvjēk, mjēñā* 'mijenjao', *sjēno* i drugi. Refleksi jata gotovo je redovito jekavski u odričnome prezentu: *njēsam, njēsi/njes* 'nijesi', *njēsmo*, a tek se sporadično javlja ikavska zamjena (*nīsu*). U trećemu licu jednine uobičajen je dvosložan oblik *nīje*. Ikavski je jat ispred *o* u glagolskim pridjevima radnim *čījo* 'htio', *đđñō* 'odnio', *dññō* 'donio' te u imenici *dio*. Javlja se i tzv. sekundarni jat (prijelaz *ir* u *ijer*) u primjeru *kumpijērā* (ĐL)¹¹. Dvosložan je odnosno ijekavski jat u primjerima *prījē* i *dvīje*. Ipak, mnogo su češći oblici *dvī*, *dvīsto*. Ikavski je jat i u obliku *rāzumīm*. Nenaglašeni kontinuant jata često se reducira: *živla, nēdļom, vīđti*. U kratkim slogovima zabilježeni su primjeri: *mjēsēca, vjenčāne, zāsjeđēm, vjērūj, ʎēpšī, nāmještāj, dōļe, svjētla, pjēvalo, vjērovā, starosjēdioci, prósjeti* 'prosvjedi', *vjerovātno* i drugi. Iza *r* dolazi ekavski refleksi

¹⁰ U govoru Donjih Biljana eventualno možemo govoriti o *ś* kao još jednome fonemu.

¹¹ Leksem *kumpijēr* izgovorio je samo jedan ispitanik (ĐL), iako je još jedan (ŽŠ) prilikom upoznavanja s ispitivačem izjavio da su stanovnici njegova sela prepoznatljivi upravo po navedenom leksmu, ali i po leksmima *mūst* 'most' i *smūkva* 'smokva' – potonja dva nisu zabilježena na snimkama, ali potvrđuju u govoru Donjih Biljana zatvaranje *o > u* iza nazala *m*.

jata, bez obzira na to je li dug ili kratak: *ùmrēti, srētan, srēća, trēbā, vrēme, pòtrebno, prēvrē se, rēč, srēdnī, grēšīm, rešēne, prēžēš, pòtrebna, vrēdāmo, vrēcca, nāprēd, pòmrrēti*. Sporadično se ipak javlja slijed *r + j* (primjerice *rjēči*). Javlja se i leksem *cēsta*. Redovit je zamjenički prefiks *ne-*: *nekidān, nēko* ‘netko’, *nēže* itd.

Poluglas je u jakome položaju očekivano dao *a* (npr. *dān-dānaskē, (j)ēdan*). Javlja se mnogo primjera u kojima se poluglas ostvaruje u pozicijama gdje je došlo redukcije vokala, i to kod svih ispitanika u nenaglašenome prezentu glagola *biti* (*səm*).

Prednji nazal (*ɛ*) dao je *e* (*žédni, mēso, dēse(t)* itd.), a stražnji nazal (*ɔ*) dao je *u* (*pútom, žènōm, mûš/mûž*).

Inicijalna skupina **w-* beziznimno kod svih ispitanika daje *u-*: *u sēlima, ùvjē(k)*.

Samoglasno *l* prešlo je u *u*: *spûž* ‘puž’, *pun* i dr.

Dočetno se *-l* vokalizira u *-o*: *umro, razradijo, rodijo, govorijo* i dr. Ipak, dočetni slijed *-al* (vjerojatno preko međufaze *-ao*) daje *-a*: *pòsā, kâ* ‘kao’, *pokazivā, glēdā, imā, òtšā, znā* ‘znao’, *dòšā, rēkā/rēkā, zvā, pòkrā, mjéna, išā, urgirā, žāvā* (uz *žāvō*). Tek se sporadično javljaju primjeri u kojima nema stezanja (npr. *ðrao sām, imao sām*), vjerojatno pod utjecajem standarda¹². Slijed *-eo* stegnut je u *-e*: *pòčē, ùžē*.¹³ Svakako je zanimljiv oblik *bīje* ‘bio’ koji se sporadično pojavljuje kod svih ispitanika, a vjerojatno je usvojen pod utjecajem susjednih idioma štokavca ikavaca, u kojima je takav oblik redovit. U primjeru *èrodrom* otpao je prvi vokal (*a*). Zijeve se, osim stezanjem vokala, može ukloniti umetanjem sonanta (*karivōla*) ili (kon)sonantizacijom drugoga vokala (*avtòbūs/a^vtòbūs, àptopūta, èvra*), no česti su i primjeri u kojima je sačuvan slijed dvaju vokala: *autòbūs, u Európi, zàovu, kào/kāo, àuta*. Prema genitivu *záseoka* dobiven je analoški nominativni oblik *záseok*.

Redukcije nenaglašenih vokala izrazito su jake. Najčešće se reducira *i*: *gòdnē, ròdla, al, bīl* ‘bīli’, *nego b sàmo, kúpti, murla* ‘morala’, *uklòpla, dēslo, promjēnti, mūčlo, poklònli, u Biłánma, òmladnē, rádlo, tòlkō, donòslo, xránlo, u grùp lúdi, zgràbli, Lákca, Škórca* itd. Često se reduciraju i ostali nenaglašeni vokali: *òvlikō, dògne* ‘dogone’, *òc kásti* ‘hoću kazati’, *pòkšaj òvō, pòkšaj ònō, i(z) Zə^omnika* ‘iz Zemunika’, *ùjtru, bilo nāskē j* ‘bilo nas je’. U svim su ovim primjerima redukcijom vokala riječi izgubile jedan slog.

Ponekad redukcija nenaglašenih vokala dovodi do pojave glasa *šva* jer nastaje spoj dvaju (kon)sonanata koji se bez poluglasa ne može izgovoriti ili bi se jako teško izgovorio: *nīkəkāv, nəkidān, asvəltirajū, škəcāvīnami, Zəmùntk, bēz māsīnē, ù Zədar, ubijajū se, čətrūne, pəmágali* itd.; pri tome je *šva* nositelj jednoga sloga. U primjerima

¹² Bilo hrvatskoga standardnog jezika bilo srpskoga standardnog jezika.

¹³ Usporedbe radi može se istaknuti podatak da se u govoru srpskoga stanovništva u obližnjemu području Bukovice slijed *eo* uglavnom steže u *ō* (*pròvō, pòčō, pròklō*). Prema: Bjelanović 2012: 39.

Sòvare ‘Suhovare’, *asvaltìrajū*, *zìdali*, *imajū*, *kuməráča*, *stanəváne*, *u kāmənolōmu*, *Sənáder* također ne dolazi do gubljenja sloga, premda redukcijom nenaglašenoga vokala nastaje spoj dvaju glasova koji bi se lako mogao izgovoriti i bez umetanja poluglasa. Kod dvojice ispitanika (ŽŠ, MŠ) izgovor poluglasa ispred *m* blizak je *o*: *sə°m*, *sědə°m*, *ösə°m*, ili *u*: *sə°m*, *sedə°mdēsēt*, *osə°mdēsēt*.

Slogotvorno *r* može biti i kratko (*Cṛnogórca*, *Hṛvāt*, *Sṛbin*, *pṛvī*, *zàkṛpili*, *dṛžavē*, *sṛlāmo*, *bṛdo* i dr.) i dugo (*bṛlām*, *obṛšeš*, *zàsṽṛdli*). Moguće je pronaći i primjere u kojima se slogotvorno *r* nalazi na početku riječi, na primjer *ṛmbačit* ‘naporno raditi’. Primjer *krəvne* (ZV) specifičan je po tome što *šva* kao popratni samoglasnik ne prethodi sonantu kao kod običnoga slogotvornog *r* (nije dakle riječ o uobičajenom slijedu *ər* gdje se *šva* ne bilježi, već o slijedu *rə*). Svakako valja izdvojiti i leksem *svekr^{ou}va* (ZV) u kojemu je popratni glas iza *r* sličan diftongu *ou*.

Nenaglašeni se vokali nerijetko mijenjaju. Tako često nailazimo na primjere u kojima se *a* mijenja u *o*: *òboveze*, *ù°otī* ‘uhvatī’, *čú°ola* ‘čuvala’, *òbovezu*, *lívode*, *òbošā* ‘obašao’, *dṛžovu*, *zabòrovti*, *pòlok* ‘polā’, *u Pòloči*, ali i na primjere promjene drugih vokala: *bolánta* ‘ambulanta’ (možda analogijom prema leksemu *bol*), *dijegnóza*, *Zomunika*, *Šṛbinīk*, *pijeci*, *genarácije*. Posebno je važan prijelaz vokala *o* u vokal *u* uz nazale (ispred nazala ili iza nazala), pri čemu zatvaranje može biti potpuno (*o* > *u*), ali i djelomično (*o* > *ø*). Primjeri potpunoga zatvaranja su: *ùno*, *ún*, *múj*, *nùsijo*, *ùni*, *nākun*, *mùrāš*, *ùnda*, *smūkve*, *múralo*, *gūnī*, *ùndā*, *mūgā*, *kūm* ‘komu’, *nūvīnā*, *mūžda* itd. Češće možemo govoriti o djelomičnome zatvaranju (*øn*, *dònøšī*, *ønḍā*...), dok u velikome broju primjera nema nikakve promjene. Zatvaranja *o* > *u* i *o* > *ø* može biti i u slučajevima kada nema dodira s nazalima: *od òvug*, *ùpēt*, *dùlaziti*, *u pulitku*, *dīrektōr*, *kòlo*, *négov*, *òkòlo*.

Inicijalno *je-* može se čuvati (*jèdan*, *jèdna*, *jèšte*, *jedànājsti*, *jèdnōm*, *na jèttri*, *jèbēm* i dr.), ali može i prijeći u *e-*: *èdna*, *èdno*, *èdnōga*.

Prijelaz *ra* > *re* zabilježen je u primjeru *rēpca* ‘vrapca’, dok u primjeru *zārāsla* nema takve promjene. Nisu zabilježeni ni primjeri tipa *kresti*.

2.1.2. KONSONANTIZAM

Jedna od posebnosti konsonantizma pojava je suglasnika *ś*: *śutra*, *prekśutra*, *pośledñi*.¹⁴ Primjeri sa suglasnikom *ž* nisu zabilježeni.¹⁵

Nestabilni su glasovi *x* i *f*. Glas *x* najčešće se ne ostvaruje, posebno na početku i na

¹⁴ Izgovor ovoga fonema/alofona tek je neznatno mekši u odnosu na *š* u drugim pozicijama. Pitanje je stoga treba li ga uopće označavati kao *ś*.

¹⁵ Ovaj podatak spominjem zato što Josip Lisac u svojoj monografiji o štokavskome narječju na 100. stranici spominje da se taj suglasnik često javlja u istočnohercegovačko-krajiškome dijalektu.

kraju riječi/sloga (*òdmā*, *òce*, *òc ti* ‘hoću ti’, *krũ* (uz primjer *krũv*), *àj*, *òsta* ‘ostah’, *ćèla* ‘htjela’, *òd nĩ*, *ćĩjo* ‘htio’, *Dòñĩ*, *ĩladu*, *rání*, *ěhta* ‘hekta’, *osə^umdesetĩ*, *Tĩnskĩ*, *Õstrovičkĩ*, *ũvatlo...*), no ima i podosta primjera u kojima je *x* ostvaren (*zàxtjěvamo*, *otxráníjo*, *xrásti*, *Xolānžan* ‘Nizozemac’, *ńĩx*, *psĩxa...*). Redovito se fonem *x* ostvaruje u primjerima *Xĩvāt*, *Xĩvātska*, *xĩvātskō* i sl., kao i u leksemu *xlěb*¹⁶, dok se u intervokalnome položaju mijenja fonemima *j* (*snāja*, uz *snājka*), *k* (*Sũkovārā*) ili *v* (*krũva*). Skupina *xn* na početku sloga promijenjena je u *kn* (*těknika*). I na početku riječi *x* se može zamijeniti drugim glasom (dvojako: *xòtel/kòtel*). Glas *f* čuva se češće: *prõšõr*, *fāmĩlija*, *frėzu*, u *prõřesijami*, *fěštujemo*, *fakultět*, *frātra*, *fināncijā*, *fĩrme*, *fĩškā*, *fĩno*, *frėze*, *katastrófa*, *máfije*, no može doći i do zamjene glasom *p* ili *v*: *na pārmĩ*, *asvaltĩrajũ*, *põvrigāš*.

U mnogim primjerima dolazi do najnovije jotacije (uzrokovane jekavskom zamjenom jata); najfrekventniji je leksem *óže* (uz gubljenje glasa *v*) koji se javio kod svih ispitanika, a zabilježeni su i primjeri: *ćèla* ‘htjela’, *žě* ‘gdje’, *něže*, *ńĩže*, *óvže*. Uz ove, javljaju se i primjeri *óvdje*, *gdjě*, *ńĩgdje*, *něgdje*.¹⁷ Najnovija jotacija ni jednom nije posvjedočena u frekventnim leksemima *djěd* i *djěca*. Zabilježeni su i primjeri: *djěvěra*, *djěvõjke*, *pradjědovi*, *tjěraj*, *òtjerāš*.

Fonemi *l* i *ń* čuvaju se kod svih ispitanika u svim uobičajenim pozicijama (*põle*, *ļěpšõg*, *bõļõga*; *ńěmu*, *Ñěmačkā*, *ńĩvice*, *pústĩna* itd.), dok su posebno zanimljivi primjeri palatalnoga izgovora *l* ispred *i* u leksemima *võl’ima* ‘volovima’ (ŽŠ) i *sěl’ima* (pored uobičajenog *sělima*) (ĐL) te *n* ispred *i* u leksemu *stĩn’ike* (ŽŠ). Praslavenski glasovi **d’* i **t’* uglavnom daju *ž* (npr. *rõžen*), odnosno *ć* (npr. *dóci*, *noć*). Iznimka u refleksu **t’* jesu leksemi *ũopšte* i *õpština*. Ispitanik ŽŠ govori *õpcĩna*. Jasno se u izgovoru razlikuju dva para palatalih slivenika (*ć/ć* i *ž/ž*): *čātrũn*, *võće*, *Smĩlčĩć*; *dažbine*, *óže* itd. Zabilježen je samo štakavski refleks skupina **st’/*sk’*: *štāp*, *štédũ*.

Dočetno *-m* uglavnom ne prelazi u *-n* (*lõšĩm pútom*, *pòtječěm*, *sa nĩkĩm*, *kāžěm*, *vĩšńõm māraskõm*, *sādĩm*, *něđlom...*), ali sporadično se kod svih ispitanika javlja i ta promjena, i to u prvome licu prezenta: *znān*, *mĩslĩn*, *mõren* ‘mogu’ i sl. Redovito *m*

¹⁶ Leksem *xlěb* nije uobičajen za stanovnike Donjih Biljana jer u značenju ‘kruh’ dolazi *krũ/krũv*. Ispitanik ŽŠ ispričao je autoru članka anegdotu: iseljenik N. N. iz Donjih Biljana, nastanivši se poslije Domovinskoga rata u današnjoj Republici Srbiji, više je puta u trgovini zatražio *kruh*, no svaki je put nailazio na neugodno odbijanje prodavačice. Kada je nakon nekoliko dana prodavačica shvatila da bi zauvijek mogla izgubiti mušteriju, pozvala je iseljenika u svoju trgovinu i ponudila mu *kruh*, što je N. N. odbio, rekavši da „danas želi baš *hleb*”.

¹⁷ U govoru Rajka Lakića, strica ispitanice ZV koji je rodom iz Trljuga, ali već nekoliko desetljeća živi u Zadru, uopće se ne mogu pronaći primjeri s najnovijom jotacijom. Oblici poput *gdje*, *ovdje* i sl. uvezeni su i u govoru ispitanika. Pomalo je kontradiktorna rečenica ispitanika ĐL: *Óvdje je sāmò gòvorno „žě si?”*

prelazi u *n* u riječima *òsan*, *osandèsèt*, *òsansto*. Skupina *mt* daje *nt* u primjeru *pàntīm*, a skupina *čn* prelazi u *tn* u primjeru *vòtnāke* ‘voćnjake’. Skupina *dn* može sporadično prijeći u *dl*, što potvrđuje primjer *nāiplòdlijō* ‘najplodnije’.¹⁸

Pojava protetskoga *j* gotovo je redovita u leksemu *jòpē* ‘opeť’, a zabilježen je i primjer protetskoga *v* u primjeru *u vāvliju* (ŽŠ), no moguće je da je ovdje ipak riječ o uklanjanju zijeva umetanjem sonanta.

Dočetni zvučni šumnici vrlo se često obezvučuju.¹⁹ Tako su zabilježeni sljedeći primjeri: *sāt* ‘sad’, *kud sam gòt*, *rázet* ‘razred’, *mûš*, *mlât* ‘mlad’, *kùrus* ‘kukuruz’, *bēs òbzīra*, *vinugrāt*, *nīkat*, *nárot*, *kūt* ‘kud’.

Prijelaz *ž > r* zabilježen je u prezentu glagola *moći*: *mören*, *nè merem*, *nè moreš* / *nè mereš*, *nè more* / *nè mere*. Javljaju se i primjeri bez promjene poput *mòžemo*, *nè mogu* te allegro-oblici *mòš*, *nè moš* i *nè meš* – rečenica *Ti to ne moš i ne meš ti to ni da dospiješ* (ŽŠ). U konektoru *kae* ‘kaže’ riječ je o ispadanju glasa *ž*.

Suglasničke skupine na početku riječi/sloga vrlo su često pojednostavnjene. Tako se javljaju primjeri: *tīcē*, *šēnicu*, *répca*, *něko*, *nīko*, *nāčī* ‘znači’, *nāš* ‘znaš’, *kò*, *žě*, *čělā* ‘pčelā’, *čerka* i dr. U primjerima *obřšes*, *brěska*, *vākā* ‘ovakva’ te u vrlo frekventnome leksemu *čòek* dolazi do ispadanja glasa *v*, a u primjerima *bogàstvo*, *ļustva*, *dēvestō* do ispadanja glasa *t*. Postoje i drukčija pojednostavnjivanja, u primjerima poput *bolánta/abulánta*, *poļoprīveda*, *rázet*, *mīšīm* ‘mislim’, *kòmbāj*, *kātaskā* ‘katastarska’ i dr.

Završni se suglasnici *t* i *k* ponekad ne izgovaraju: *dēse*, *ūvjē*, *pètnājs*, *pedēsē*, *dvacē* ‘dvadeset’. U primjerima *ūvečē*, *nāvečē*, *mātē* ne izgovara se dočeto *r*.

2.1.3. PROZODIJA

Govor Donjih Biljana, kako smo rekli, pripada novoštokavskom istočnohercegovačko-krajiškom dijalektu, što znači da naglasni inventar čine dva silazna i dva uzlazna naglasaka te zanaglasne duljine. Na jednosložnim riječima mogu se u načelu nalaziti samo silazni naglasci (*djěd*, *rāk*, *mûš* ‘muž’, *ūn* ‘on’, *tō*). Izuzetak su primjeri tipa *bīl* ‘bili’ u kojima je otpao završni slog. Na prvome slogu dvosložnih i višesložnih riječi može se nalaziti bilo koji od četiriju naglasaka: kratkosilazni (*srěca*, *dvōje*, *kūca*, *srūšena*, *prěksutra* itd.), kratkouzlazni (*zēmļa*, *ùnuka*, *Bòžić*, *kòmšija*, *dòlaziti* itd.), dugosilazni (*ūra*, *sērija*, *mlādā*, *nēmāmo*, *sādīmo*) i dugouzlazni (*óvca*, *národ*, *čerka*, *zgñéčiti*, *záseoka* itd.). Na unutarnjim su slogovima višesložnih riječi uzlazni naglasci: *razīna*, *kolīca*, *Biļánima*, *uzurpácija*, *Jugòslāvija*, *starosjèdioci*,

¹⁸ Drugi leksemi redovito imaju skupinu *dn* (npr. *popòdnē*).

¹⁹ U obzir se ne uzimaju primjeri u kojima je došlo do jednačenja po zvučnosti.

saobraćajnica itd. U višesložnim riječima stranoga porijekla ipak se može pojaviti i silazni naglasak na unutarnjemu slogu: *turizam*, *arôma*, u *Portugálu*, *avtôbús*. Silazni naglasak na unutarnjemu slogu javio se i u primjerima *vjerovătno* i *na želj⁴cu*. Nije zabilježen ni jedan primjer naglasaka na zadnjemu slogu u dvosložnim i višesložnim riječima ako izuzmemo anglizam *okê* (ŽŠ).

Gotovo se redovito čuvaju zanaglasne duljine u svim očekivanim pozicijama i oblicima: *ļēpšē*, *pòsā*, *ùstanē*, *nēkā*, *nē znām*, *kòjō*, *ròdū*, *òdmā*, *tāpkā*, *djēcē*, *òvō*, *ūdāla*, *ròdenī*, *pērēm*, *čīstīm*, *rībām*, *kūcōm*, *bōļē*, *būdē*, *òdmognēš*, *prāvīma*, *mjénā* ‘mijenjao’²⁰, *stārī* ‘starih’, *lūdī* itd. Kada se iza naglašenoga sloga nalaze dvije duljine, najčešće ne dolazi do skraćivanja ni jedne od njih: *prīcūpī*, *gòdīnā*, *pòlīrām*, *pòstūpī*, *vjēkōvā*, *Tļļūgā*, *Xļvātskē*, *stābālā*, *izvūkā*, *pedēsētī* ‘pedesetih’, *onījā* ‘onih’, *nūvīnā*, *īlādā*, *Sūkovārā* itd. Sporadično može doći i do kraćenja zanaglasnih duljina, najčešće uslijed velike brzine govora (npr. *tāko*, *ūnda*, *pòmāžu*, *jēdīna* i dr.). U genitivu zamjenica *òvāj/òvō* i *ònāj/ònō* češće nema zanaglasne duljine, pa je tako *òvog* i *ònog* frekventnije od *òvōg* i *ònōg*.

Prenošenje silaznoga naglasaka na prednaglasnicu veoma je često; naglasak pri tome najčešće mijenja intonaciju: *zā tū*, *zā svakīm*, *nā leto*, *ū kuću*, *ū Zadar*, *ū cřkvu*, *od mēne*, *nā rupu*, *i šume* ‘iz šume’, *òd nās*, *pō meni* itd. Beziznimno se naglasak prenosi na česticu *ne* u negiranome prezentu i imperativu: *nē smētā*, *nē idū*, *nē znajū*, *nē pītāš*, *nē možemo*, *nē vrēža*, *nē dāj*, *nē bōj se*.

Uobičajeno je i neoslabljeno prenošenje naglasaka na proklitiku: *zā Biļane*, *pō Nadīnu*, *zā Velāne*, *nā Velāne*, *nā pamēt*.

Svakako treba izdvojiti primjere *zá nas* i *zá vas* u kojima se naglasak pomiče na proklitiku, ali pritom se ne realizira kao kratkosilazni ili kratkouzlazni, kao u ostalim primjerima, već kao dugouzlazni. Najvjerojatnije je riječ o analogiji prema primjerima *zá me*, *zá te*, *zá se*.

Naglasak se može prenijeti i na veznike *i* i *ni* kada se njima pojačava značenje punoznačne riječi: *ī sām*, *šēst ī pō*, *i dvī*, *miliļōn ī pō*, *dēset ī pō*, *nī stō*.

U prezentu *rāzumīm* (< *razumīm*) naglasak je pomaknut prema početku riječi.

Javlja se i znatan broj primjera u kojima se silazni naglasak ne prenosi na prednaglasnicu: *u mīrāz*, *na mōre i tō*, *u kōlo*, *ni mūžu*, *na jētri*, *kroz Biļāne*, *u nōvine*, *u vārošu*, *u Rāvnīm kotārīma*, *u Īndiju*, *za stārce*, *u Smīlčīcu* itd. Ponekad se u istoj rečenici mogu javiti primjeri prenesenoga i neprenesenoga naglasaka, npr. *i mlāda i stāra* (ZV).

U nekoliko frekventnih leksema javlja se naglasno kolebanje. Tako imamo

²⁰ Duljina u primjerima glagolskoga pridjeva radnog u jednini muškoga roda nastaje nakon uklanjanja zijeva kontrakcijom (*ao* > *ā*).

primjere lokativa *na sèlu / u sèlu / u ò'omē sèlu*. Najzanimljiviji je primjer kolebanja *sèlo ko sèlo* (ZV). Kolebanje se javlja i u prezentu glagola *imati*: *imām/imām, imāmo/imāmo*. U trećemu licu jednine muškoga roda glagolskoga pridjeva radnog javljaju se oblici *imā* i *imā*. U prezetu glagola *ići* javlja se: *idēm, idū, idēš, idē, idū*. Zanimljivo je i kolebanje u naglasku pridjeva radnoga glagola *reći* u primjeru *nīko mēni jōš rúznē rjēči nīje rēkā, nit sam jā kōme rēkā* (ĐL). Genitiv zamjenica *taj* i *to* može kod istoga ispitanika glasiti *tōgā* i *tōgā*.

Genitiv zamjenice *ja* redovito se javlja s kratkosilaznim naglaskom na prvome slogu (*mēne*), a tako je (analoški) i u dativu (*mēni*).²¹

U nekim se složenicama može javiti dvostruki naglasak (*lōvočūvār, ōsanstō*).

2.2. FONOLOŠKA OBILJEŽJA GOVORA ŠKABRNJE

2.2.1. VOKALIZAM

Najznačajnije obilježje vokalizma govora Škabrnje svakako je ikavski refleks jata u svim pozicijama. Tako imamo primjere: *pīvati, srīčo, nē sitī* ‘nē sjetī’, *misécī, nīgdi, dikod* ‘gdjekad’, *vrīlo* ‘izvor, vrelo’, *brīg, dvī, tīje* ‘htio’, *na crīvu, vinčāna, promīnje*²² ‘promijenio’, *pōnīt, nīsan, īsti* ‘jesti’, *pribācti, gōri, dīda* ‘djeda’, *rāzumīte, sīčan* ‘siječanj’, *prīsvūci, nē smīn, rīzāne* itd. U trećemu licu jednine negiranoga prezenta glagola *biti* javlja se dvosložan jat (*nīje*), kao i u prilogu *prījē*. Nenaglašeni kontinuant jata vrlo se često reducira: *živje* (gl. pridjev radni ‘živio’), *ćútje* ‘ćutio, osjećao’, *vòlje* ‘volio’, *nēvsta, čōvk, gōr/gōr* (< *gōri*), *dōl/dōl* (< *dōli*) itd. Zabilježeni su i neki primjeri jekavskoga refleksa jata: *djējījēg, prīmējēnā ūmjetnōst* (AB).²³ Javlja se prefiks *ni-*: *nīkidān* ‘nekidan’, *nīko*²⁴ ‘netko’, *nīkāko* ‘nekako’, ali i *ne-*: *nēkī* (AB). Ekavski refleks jata zabilježen je u dočecima priloga: *pōslēn, ōde* i *ūnde*.

Poluglas je u jakome položaju dao *a*: *jēdan, dānas* i dr. U primjeru *pāsu* vjerojatno je glas *a* nastao analogijom prema nominativnomu obliku (*pas*). U primjeru *u īglu* vidimo *i* kao refleks poluglasa.

²¹ Izvorno je genitiv glasio *mēne*, a dativ *menī* (prenošenjem *mēni*). Budući da je djelovala analogija prema genitivu, cijela paradigma ima kratkosilazni naglasak (Kapović 2006: 39–40).

²² U ovome je leksemu prisutan slijed glasova *n + j*, a ne fonem *nj*. Isto vrijedi i za primjere u kojima se javlja *lj* – riječ je o slijedu *l + j*, a ne o fonemu *lj*.

²³ Treba napomenuti da je logično da je u ova dva primjera refleks jata jekavski jer je riječ o nazivima koji su novijega postanja (za doplatak, odnosno srednju školu) i koji se ne prilagođavaju idiomu koji ih usvaja.

²⁴ Homonimi su dakle *nīko* u značenju ‘nitko’ i *nīko* u značenju ‘netko’ te *nīkāko* u značenju ‘nikako’ i *nīkāko* u značenju ‘nekako’.

Prednji nazal (ɛ) dao je *e*: *měso*, *děse(t)*, a stražnji nazal (ɔ) *u*: *pūt*, *pùpa*, *būdi*, *vrūcōg*.

Inicijalna skupina *wъ- daje *u*: *ù Škabrnji*, *u fāmīliji*, *ù škōli*, *ù zmīju*, *ù poļu*, *ùnučād* i dr. Frekventan je leksem *vātk* (< *vāvīk* ‘uvijek’) u kojemu je inicijalna skupina *wъ- dala *va-*.

Samoglasno *l* dalo je *u*: *vūk*, *prīsvūci*.

Refleks dočelnoga *-l* ovisi o vokalu koji se nalazi ispred njega. Dočelno se *-il* vokalizira u *-ije*.²⁵ Tako se javljaju primjeri glagolskih pridjeva radnih: *rādje*,²⁶ *žīviye*, *bīje*, *mětnije*, *iscīpije*, *rōdje*, *ustaviye*, *promīnje*, *tīje* ‘htio’, *dūnīje* ‘donio’, *čūtje*, *ōstavje*, *sītije*, *strāšije*, *obōgatje* itd. Javlja se samo jedan primjer u kojemu *-il* nije dalo *-ije* (*bīja*), i to samo kod jedne ispitanice (KP). Dočetni slijed *-el* daje *-ē* u primjeru *pōčē*. Dočetni slijed *-al* dao je bez iznimke *-ā*: *ōstā*, *īmā*, *rēkā*, *rīzā*, *zvā*, *ōšā* ‘otišao’, *pokrīvā*, *dōtakā*, *pōmilovā* itd. Uobičajeni su leksemi *pōsā* i *pō* ‘pola’. Zabilježen je primjer nevokaliziranoga *l* na kraju sloga u leksemu *držālce*.²⁷ U nekim leksemima može se pojaviti slijed dvaju vokala: *birōa*²⁸, *poōtvārāli*, *pōūdāle*. Zijev se može ukloniti stezanjem, kao u primjerima *ka/ko* ‘kao’ i *zāva* ili umetanjem (kon)sonanta (*n*: *pranūnučādi*; *v*: *u Avustrālī*).

Izrazito su jake redukcije nenaglašenih vokala. Najčešće se reducira nenaglašeni *i*: *gōdnu*, *nēznē*, *pribācti*, *kūpti*, *rādje*, *drugārce*, *promīnje*, *stōtnu*, *dōgodnē*, *vēlkī*, *čētri*, *Bārca*, *pogospōdli*, *mantōština* ‘mahnitost’, *čōvka*, *nāpti*, *zabōrovla* itd. Često se reduciraju i ostali vokali; gotovo je redovita redukcija vokala *e* u trećemu licu jednine pomoćnoga glagola *biti* koji se javlja kao dio perfekta: *kō j bīje*; *dōk se j rōdla*; *mēnē j (...) tūkā*; *bilo j nārōda*; *nēko j mōgā*; *sāmo j Tūme rīzā* i sl. Općenito dolazi do redukcije nenaglašenih vokala u zanaglasnicama: *glāvnō da j dīvo*, *gōtovo j*, *ūndā b*, *čūlo b se*, *jā t*, *dīvēr m*, *bilo b ovācā*, *svē j u rédu*, *zāšto s tō mēcali* itd. Znatno je broj apokopa i u drugim primjerima: *zēr*, *k sēb*, *kūc*, *al*, *navēz* (imperativ ‘navezi’), *izāž* ‘izađi’, *rūgal* ‘rugali’, *Gālāvčan* ‘Galovčani’ itd. Česte su i afereze: *ko* ‘ako’, *vākō* ‘ovako’, *nākē* ‘onakve’ itd.

Redukcije vokala mogu dovesti do pojave poluglasa: *īgrālo*, *nām* (zanaglasnica ‘nam’), *ōvcān* ‘ovcama’, *trndelikāt*, *tāmlān*, *sedāndēsēt*, *osāndēsēt*, pri čemu se ne gubi slog.

Slogotvorno *r* može biti i dugo i kratko: *kīmeļ*, *iscīpije*, *čētvītoga*, *četīnājste*, *četīdēsēt*, *trndelikāt*, *svēkīva*, *dīžāvnōm*, *Bīkcīnka*, *prōstīli* itd. Zabilježeno je i ne-

²⁵ Glas *j* u ovim je primjerima interpoliran.

²⁶ U svim primjerima interpoliran je glas *j*, a nenaglašeni vokal *i* veoma često je reduciran.

²⁷ Kod iste ispitanice javlja se i oblik *držāce*.

²⁸ Nema interpolacije glasa *j*.

koliko leksema sa sekundarnim slogotvornim *r*: *kṛdēnce* (< *krēdēnce*), *pōṭṭṛbni* (< *pōṭṭrebni* ‘potrebiti’), *bṛṭe* (< *brāte*). Uz oblike *svēkṛva/s^vēkṛva*, javlja se kod iste ispitanice (SJ) i oblik *svēkruva*.²⁹ Zabilježen je i oblik *ù potṛ^ubi* (SJ; uz navedene primjere sa sekundarnim *r* u istome leksemu).

Uobičajene su i promjene nenaglašanih vokala. Tako imamo primjere *vinagrād*, *vetàniya* ‘litanija’, *nēzedovoḷan*, *pōstajalo* ‘postojalo’, *genarácija*, *livodē*, *zabòrovla*, *Gālāvčan* ‘Galovčani’, *nega* ‘nego’, *èta* ‘eto’, *jèdvo*. Posebno je važan prijelaz vokala *o* u vokal *u* ispred nazala. Zatvaranje je najčešće potpuno (*o* > *u*): *ùnogā*, *gùnli*, *kunobárti*, *nūcōn*, *ùni*, *Túme*, *ùndā*, *ùnō*, *dunēsì*, *glávūn* ‘glavom’, *mūmci*. Ima i zatvaranja iza nazala *m* i *n*: *nūcōn*, *mùrā* (prezent ‘mora’), *mùtka* ‘motika’, *múj*, *mùja*, *mújōj*. Zatvaranje u istim primjerima može biti i djelomično (*o* > *o*). Sporadični su primjeri u kojima nema zatvaranja, npr. *ôn* (uz *ûn*). Ponekad može doći do zatvaranja vokala i kada nema dodira s nazalom: *dōčekāj*, *Pṛkušāni*, *kōlo*, *pu kōjō* ‘po koje’, *dūšlo* ‘došlo’, *Bōg*.

Inicijalno *je-* može se čuvati: *jebācnu*, *jèdnōn* (I jd. od ‘jedna’), *jèdan*, *jèsmo*, *jèdna*, *jèdnāko*, *jèdvo*, *jèdina* i sl., ali može doći i do prijelaza *je-* > *e-*: *è l(i)* ‘je li’, *ès(i)* ‘jesi’, *èl(d)ē* ‘je li (istina) da je; je li tako’ i sl.

2.2.2. KONSONANTIZAM

Važna je posebnost konsonantizma nestabilnost glasa *x*. Glas *x* gotovo se nikada ne ostvaruje: *mlāḍi* ‘mladih’, *zāposlenī* ‘zaposlenih’, *dvīḷade* ‘dviye tisuće’, *okò ní*, *ājmo*, *ājte*, *mantōština*, *ōdmā*, *mùjī mlāḍi* ‘mojih mladih’, *ōcu*, *ājde*, *ùvat* (imperativ ‘uhvati’), *rāsta* ‘hrāsta’, *sarānli* ‘sahranili’, *tṭje* ‘htio’, *kāko i je vōḷa* ‘kako ih je volja’. U intervokalnome položaju glas *x* mijenja se glasom *v*, *j* ili *k*: *grāva*, *òrakovcu* ‘orahovicu’, *níjova*, *júkē* G ‘juhe’, *krūva*, *mācījē* (< *mācījē*; ‘mācēhē’), *ùkuvala*, *u špākeru*. Zabilježen je samo jedan primjer u kojemu se glas *x* ostvaruje (*júxē*), no ista ispitanica (SJ) više je puta isti leksem izgovorila sa zamjenom *x* > *k* (npr. *júkē*). U leksemu *krūv* dolazi do zamjene *x* > *v* na kraju riječi, no izgovor glasa *v* pri tome može biti i oslabljen (*krū^v*). Posebno je zanimljiv leksem *svrīvṛvcē* u značenju ‘povrh’ u kojemu je došlo do nekoliko glasovnih promjena; reduciran je nenaglašeni vokal *i*, a dva glasa *x* zamijenjena su na dva različita načina – prvi glasom *i* (*svṛx* > *svri*; ovdje se može govoriti i o popratnome vokalu *i* stvorenome da se lakše izgovori *r* kao nositelj sloga), a drugi glasom *v* (*vṛx* > *vṛv*).

Glas *f* ostvaruje se nešto češće od glasa *x*. Odreda u usvojenicama imamo primjere:

²⁹ O tumačenjima porijekla glasa *u* u ovome primjeru v. Čilaš Šimpraga 2010: 184.

Frânto, frézu, u fâmiliji, òd feštē dō feštē, kâfīc, u Frâncūsčkōj, fotēle, fakultēt. Moguće su zamjene $f > v$ i $f > p$: *važólā, pòvriganē, priškaču, vjēmēntu, trēv* (drugo lice jednine imperativa glagola *trēviti < trefīti* 'sresti'). Valja istaknuti primjer *bymentóvnice*, u kojemu je došlo do promjene $f > v$, a zatim i do promjene $v > b$.

U svim uobičajenim pozicijama čuvaju se fonemi *l* i *n*. Primjeri čuvanja *l* su: *poľoprīveda, zabòravlān, ĩlade, kĳmeľ, ľubovāle, blagosovľēno, ũla, ũ poľu, ľubŭj, nēzedovoľan, stēla, šālēš, zēle, Kŭtrovľani, Pŭľkān, vōľa* itd. Primjeri čuvanja *n* su: *čēkānie, néznē, ĩmān* 'njima', *ŭ Škabrnĳi, nājmānĳi, mŭnen, zá ĩe* 'za njih', *ĳŭva, bādŭnāki, lāzānā, jānetnē* itd. U leksemu *grŏđjivo* skupina *gn* zamijenjena je skupinom *gn̄*, a u primjerima *kāšnē/kāšnē* (*kāšnē < kāsŭjē < kāsŭijē*) i *š ĩn* prema palatalu *n̄* u palatal *š* jednači se dental *s*.³⁰ U primjeru *zátijak* glas *j* nije nastao od *l*, već od *-l* na kraju sloga (u korijenu je praslavensko **tyľb* 'vrat').³¹ U primjeru *tāmľan* došlo je do epenteze glasa *l* koji uzrokuje jotaciju, a u primjeru *miľŭn* do jotacije (*lj > ľ*) je došlo nakon redukcije vokala *i*. Refleks **t'* uvijek je *ć* (npr. *nôć*), a kao refleks **d'* u pravilu dolazi *ž* (npr. *izmežu*). Jasno se razlikuju palatalni slivenici *č* (*ručak*) i *ć* (*něćē*) odnosno *ž* (*žābā*) i *ž* (*grŏžje*). Zabilježeni su samo štakavski refleksi skupina **st'/*sk'*: *štāp, oko ōgŭšta*.

Dočetno *-m* beziznimno prelazi u *-n* u prvome licu jednine prezenta: *ĩmān, jāvĳn, zŏvĳn, znāden, nē smĳn, kāžĳn, mŏrān, gāĳān, dáden* i dr. Prijelaz *m > n* redovit je i u instrumentalu jednine imenskih riječi svih rodova: *š ĩn, nēdľŭn, mŏjĳn* (I zamjenice 'moj'), *zā drugŭn, svŏjĳn drŭštvon, zā menŭn, Sulējŭn smo je zvāli, obŏgatje se ōtĳn* 'obogatio se time', *čĳtvŭtkŭn, nŭčŭn* 'noću' itd. U dativu, lokativu i instrumentalu množine imenica dočetno *-m* također prelazi u *-n*: *u ľēdnan, cŭran, ōvcān, k ōvcān, gŏvedĳn, vŏlovĳn*. Postoje primjeri nenaglasnica u kojima je ova promjena redovita, ali i oni u kojima do nje nikad ne dolazi. Tako redovito u dativu imamo *van* 'vam' i *in* 'im': *što van je mātē, i donēsi in rŭčak, blagosovľēno in bĳlo*, ali i beziznimno *nam/nām*: *da nam je; vājĳk su nam se; nĳje nām višē dā; štŏ nam divānĳi; drāgo nam bĳlo; Lŭka s nām, brāt nam*. U dativu i lokativu jednine pridjeva u muškom i srednjem rodu i naglašenih zamjenica također ostaje dočetno *-m*: *na držāvnŭm, nĳkom nĳšta, nē*

³⁰ U primjeru *š ĩn* riječ je o jednačenju po mjestu tvorbe u *sandhi*-položaju.

³¹ Da je vrlo vjerojatno riječ o općoj pojavi u govoru Škabrnjana, a ne o individualnoj značajki govora ispitanice (SJ), govori odlomak svjedočanstva škabrnjskoga mladića Marina Gurlice o ratnim strahotama u studenome 1991., koje je objavljeno na 187. i 188. stranici knjige *Naša Škabrnja: 18. studenog 1991. – 18. studenog 2001.* (2001) autora Ante Milkovića: „Mi smo morali pod biljac sakriti puške i onda smo počeli izlaziti. Kad smo izašli van, morali smo držati ruke na zatijak...” Ovo je svjedočanstvo prvotno objavljeno 18. studenoga 1992. u *Slobodnoj Dalmaciji*. Premda je pojava oblika *zatijak* u odlomku indikativna, ipak moramo ovaj podatak uzeti s rezervom jer se u zabilježenome svjedočanstvu pojavljuje i mnogo jezičnih značajki koje ne pripadaju škabrnjskomu govoru.

dāj nīkom višē, ižēn ò svētōm Ānti, na dēbelōm crīvu. U nominativu jednine imenica također se čuva *-m* (npr. *pròblēm*). U nepromjenjivim riječima imamo *-n – sàsvin* i *òsan*, kao i u složenicama *sedāndēsēt, osāndēsēt*. U primjerima *pūnpu* i *ùpāntit* dolazi do prijelaza skupine *mp* u *np*, odnosno *mt* u *nt*.

Protetsko *j* javilo se u primjerima *jòpē* i u *Jàndrīce*.

Nije zabilježen nijedan primjer obezvučivanja dočetnoga suglasnika.³²

Prijelaz *ž* u *r* javlja se u primjerima *nè more* (AB; isti ispitanik koristi i oblik *nè može*), *mōren* ‘mogu’ te u leksemima *odrēni, urēnāvaš*.

Suglasničke skupine na početku riječi/sloga vrlo su često pojednostavnjene: *połopriveda, dī, cēr, blagosovlěno, kò* ‘tko’, *nīko* ‘nitko’ ili ‘netko’, *sě/s’ě, èna* ‘jedna’, *nāla* ‘znala’, *nāš* ‘znaš’, *tākē* ‘takve’, *nākōg* ‘onakvog’, *popísati* ‘potpisati’, *kūmpīr, šēnčenā* ‘pšenična’, *òšā* (< *òtšā* < *òtišā*). U primjerima *zājeno, ùpanē, ispanēš, pòpanē, òtpanē* dolazi do pojednostavnjivanja skupine *dn*, odnosno do ispadanja glasa *d*.³³ U primjeru *sīdū* ‘sjednu’ skupina *dn* vjerojatno nikada i nije postojala (tj. prezentski nastavci su *-ēn, -ēš, -ē...*). Postoje i drukčija pojednostavnjivanja, poput *jēan* ‘jedan’ i *sēngič* ‘sendvič’. U leksemu *kūruz* javlja se haplogologija.

Zabilježeni su *allegro*-oblici *vīš* ‘vidiš’, *òš* ‘hoćeš’, *nēš* ‘nećeš’, *me ščīnī* ‘meni se čini’ i sl.

Treba istaknuti i neprovođenje sibilizacije u povećemu nizu primjera: *vójski* (D jd.), *u Vlāki, nà Jabuki* (L jd.), *bādñāki* (N mn.). Jotacija se javlja leksemu *grōžže*, dok je u leksemu *nětjāk* sačuvana skupina *tj* (nastala uslijed redukcije nenaglašenoga *i* u *tij*).

Uglavnom se dočetno *-r* ne izgovara u leksemima *mātē, ūvēčē, vēčē* i sl., no može se sporadično javiti i primjer njegova čuvanja (npr. *júčēr* uz *júčē*).

2.2.3. PROZODIJA

Govor Škabrnje spada u zapadni (ikavski novoštokavski) dijalekt, što znači da se naglasni inventar sastoji od dvaju silaznih i dvaju uzlaznih naglasaka te zanaglasne duljine. Tvrdnju da na jednosložnim riječima mogu stajati samo silazni naglasci (*vūk, jā, cēr, pūt, krūv, pŕst, dī, svē* i sl.) treba shvatiti uvjetno jer se sporadično mogu javiti i neke dvosložne riječi koje su zbog brzine govora redukcijom nenaglašenoga vokala izgubile jedan slog, ali su zadržale uzlazni naglasak, npr. *ùn* (< *ùni* < *òni*), *zér* (< *zėru*),

³² Ne uzimaju se u obzir primjeri u kojima je došlo do jednačenja suglasnika po zvučnosti.

³³ Razumljivo je da u drugim primjerima sa skupinom *dn* nema ispadanja glasa *d* (*jādna, pòdnē, gládni* i sl.).

ić (< *íci*).³⁴ Na prvome slogu dvosložnih i višesložnih riječi može se nalaziti bilo koji od četiriju naglasaka: *ćáća*, *Škăbrńa*, *žěna*, *prĩškaća*, *díte*, *zórńaća*, *rńanko*, *tńornati* itd. Na unutarnjemu slogu trosložnih i višesložnih riječi dolaze uglavnom uzlazni naglasci: *balĩńci*, *gospńdār*, *gradńcija*, *odgńjati*, *brńmentńvnica* (postoje i neke iznimke, primjerice u složenici *połoprńveda*). Iako u škabrńjskome govoru naglasak na zadnjemu slogu u dvosložnim i višesložnim riječima nije uobičajena pojava, u nekim leksemima moguće ga je zabilježiti, no treba napomenuti da se naglasak na zadnjemu slogu pojavio uslijed redukcije zadnjega nenaglašenog vokala, tj. cijeloga zadnjeg sloga, kao u primjerima *pedēs* (< *pedēsēt*) i *četrēs*, *sedāndēs*, *navēz* (< *navēzi*), *dunēs*.³⁵

U gotovo svim očekivanim oblicima i pozicijama čuvaju se zanaglasne duljine: *gńvedĩn*, *vńlovĩn*, *bńbńn*, *svńkā*, *ĩmajē* ‘imaju’, *ĩmńn*, *lńžē*, *lńžēn*, *dńčekńj*, *ũndń*, *plńcē*, *něķĩ*, *mlńđĩ* ‘mladih’, *sńsvĩn*, *dńvēr*, *vńnagrńd*, *jědnńke*, *kńpńj*, *ũńń* itd. Uobičajeno je i čuvanje dviju zanaglasnih duljina: *gńđĩńń*, *prńtēžē*, *stńltńrń*, *dēvēĩ*, *čęťńńjstē*, *mēťńrń*, *pńkńjńń*, *Bĩlńvērń*, *zńvřńē*, *sńčńvńj*, *lńžńń*, u *Frńncńskńj* i dr.

Skraćivanje naglasaka i gubljenje zanaglasne duljine zabilježeno je u primjeru *vĩđĩš* koji je ispitanica SJ izgovorila dva puta.

Prenošenje silaznoga naglasaka na prednaglasnicu gotovo je redovito; naglasak pri tome najčešće mijenja intonaciju: *ńdń ģęga*, *zń curan*, *ũ ģęš*, *nń silu*, *nń Jabuki*, *ũ škńlu*, *izń mene*, *izmedń nogń*, *ũ Kardńmń*, *ũ Pńńčovń*, *ũ babē*, *zń gorńvo*, *nń Velķĩ petak* (uz *na Vělķĩ*). Beziznimno se silazni naglasak prenosi na česticu *ne* u prezentu: *nē moš*, *nē rńđĩ*, *nē spńvńn*, *nē orē*, *nē sijē* itd. Mnogo je rjeđa pojava neprenošenja silaznoga naglasaka: *u Kńrlńtu*, *po stēpēnu*, *do Čĩstē sřĩdē*, *na Vělķĩ pętak* (uz *nń Velķĩ*), *u ģglu*, *za nřńta*. Veznici/čestice *i* i *ni* ponašaju se kao prednaglasnice kada su u funkciji intenzifikatora: *mńšķń ģ žęnsķń*, *tńko nam je ģ bńlo*³⁶, *dvńcēt ģ trĩ*, *dvńdeset ģ čęťvero*, *nĩ vĩ*, *nĩ ćńci nĩ materi*.

Uobičajeno je i neoslabljeno prenošenje naglasaka: *ũ zmńju*, *ũ poļu*, *kńd blńga*, *nń rńke*, *ũ rńke*, *ũ lńg*, *nń brĩg*, *ũ vńjsķu*, *nń strńnu*.

Redoviti su primjeri *zń ģę* ‘za njih’, *zń me*, *zń te*, *zń se*.

Prezenti *rńzumńte* (< *razńmńte*) i *ĩspečēš* (< *ĩspēčēš*) odražavaju tendenciju pomicanja naglasaka prema početku riječi. Ovakvo naglasno stanje nastalo je analogijom prema drugim prezentskim oblicima koji su ga već imali (npr. *zńmisłń*, *nē čńjēn* i sl.).

U superlativima se nerijetko nalaze dva naglasaka, npr. *nńjstńrijń*, *nńjmńńĩ*.

Zabilježeno je više primjera naglasnoga kolebanja. Tako infinitiv *ĩci* može na prvo-

³⁴ U primjeru *dńk se j rńđla* (SJ) ne možemo govoriti o uzlaznome naglasaku na jednosložnoj riječi *dńk* jer ona sa zanaglasnicama *se* i *j* (< *je*) čini dvosložnu naglasnu cjelinu, to jest fonetsku riječ.

³⁵ U primjerima *pedēs* i *četrēs* otpao je i dočetni suglasnik *t*.

³⁶ Ovaj je primjer specifičan jer je na naglasnici (*bńlo*) bio (dugo)uzlazni naglasak.

me slogu imati dugosilazni ili dugouzlazni naglasak (*íci/íci*), dok je u prezentskim oblicima običniji uzlazni naglasak: *ížen, ížēš, ížē* itd. Zabilježen je negirani prezent *nè ížē*. U glagolskim pridjevima radnim zabilježeni su pak oblici *īšā, īšā, īšla, īšlo, īšli*.

Pridjevi radni glagola *doći* i *reći* zabilježeni su kod svih ispitanika s uzlaznim naglaskom: *rèkā, dòšā/dòšla*. Zabilježen je i jedan primjer radnoga pridjeva glagola *túc(i)* s dugouzlaznim naglaskom: *túkle*. U prezentu glagola *imati* javljaju se i oblici s uzlaznim naglaskom (*īmāš, īmān, īmā*) i oblici sa silaznim naglaskom (*īmān*). Glagolski pridjev radni muškoga roda u jednini može imati oblike *īmā* i *īmā*.

Kolebanje je zabilježeno i u leksemu *sada* pa tako ispitanik MB izgovara više puta *sādā*, a samo jednom *sādā*, dok ispitanica SJ redovito izgovara *sādā*. Zabilježen je silazan izgovor u leksemu *kādā*.

U nekim ustaljenim konstrukcijama naglašena riječ može se ponašati kao nenaglasnica, pa tako više puta imamo *jā mislīn*³⁷ (a ne *jā mīslīn*) i *štò jā znān* (a ne *štò jā znān*). Poštapalica *unī* (< *ùnī*) i konektor *undā* (< *ũndā*) gube naglasak, ali zadržavaju duljinu, dok konektor *veli* (< *vēlī*) može izgubiti i naglasak i duljinu [*Veli: 'Vrāg će mi dāt kōkōš!' (SJ)*].

U genitivu osobnih zamjenica uobičajeni su oblici s uzlaznim naglascima pa se redovito javlja *mènē*, a zabilježeno je i *ñègā*. Naglasak je uzlazan i u obliku *s nāmīn*.

U leksemu *selo* nije zabilježeno kolebanje pa redovito dolaze oblici *sèlo, sèla, sèlu* i sl.

2.3. Tablica nekih fonoloških razlika između govora Donjih Biljana i Škabrnje

Fonološke značajke	Donje Biljane	Škabrnja
refleks jata	ijekavski (+ najnovija jotacija); iza <i>r</i> beziznimno ekavski	redovito ikavski
dočetno <i>-il</i> u glagolskim pridjevima radnim	<i>-ijo</i>	<i>-ije</i>
refleks <i>*t'</i>	<i>ć/št</i>	<i>ć</i>
dočetno <i>-m</i>	(gotovo redovito) ostaje <i>-m</i>	redovit prijelaz <i>-m > -n</i>
obezvučivanje dočetnoga šumnika	+	–

³⁷ U govoru ispitanikā iz Donjih Biljana zabilježen je samo oblik *jā mīslīm*.

3. USPOREDNA ANALIZA MORFOLOŠKIH OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA I ŠKABRNJE

3.1. MORFOLOŠKA OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA

3.1.1. IMENSKE RIJEČI

U svim imenicama *a*-deklinacije muškoga i srednjega roda u instrumentalu jednine koristi se nastavak *-om* preuzet iz tvrde promjene. Tako se javljaju primjeri: *pútom*, *lístom*, *vôlom*, *kônom*, *kârom*, *šlèperom*, *pútom*, *vôcom*, *pôvrcom*.

U dativu, lokativu i instrumentalu množine imenica ženskoga roda *e*-deklinacije gotovo je redovit nastavak *-ami*: *ka sam išla óvcami*, *u prôfěsijami*, *u Kìstańami*, *po kántami*, *po ònĭma škəcàvĭnami*, *brŭkvami nàkō zàkucāš*, a znatno su rjeđa odstupanja od takvoga stanja, npr. *u kŭcama* (ZV).

U dativu, lokativu i instrumentalu množine imenica muškoga i srednjega roda *a*-deklinacije redovit je nastavak *-ima* (ili *-ma* nakon redukcije nenaglašenog *i*): *sa ĭúdima*, *u Biłánima Dôńima*³⁸, *sělima/sěl'ima*, *stričevícima*, *po kontińérima* 'po kontejnerima', *pamidórima*, *kŭkumarma*, *čatrúnma*, *òvĭma sélácima*, *na próstorma*, *kârom sa kôńima* itd.

U G mn. imenica ženskoga roda *e*-deklinacije zabilježeni su nastavci *-ā* (*gòďĭnā*, *čélā* 'pčelā') i *-ī* (*brěškvī*), a u G mn. imenica muškoga i srednjega roda *a*-deklinacije nastavak je *-ā* (*stārācā*, *stābālā*). Redovito dolazi G *ĭudī*.

Hipokoristici muškoga roda mijenjaju se po *e*-deklinaciji (N *ĭvo* – G *ĭvĕ*), a po istomu se obrascu mijenja i *Tĭto* (posvojni pridjev: *Tĭt(i)na*).

Zabilježena je i kratka i duga množina imenica muškoga roda *a*-deklinacije (*xrāsti* 'hrastovi', *vôl'ima* 'volovima', A *pòslove*).

Izdvojit ćemo i konstrukcije *dvā vĭnogrāda*, *trĭ dĕpōńije*, *trĭ źáka*, *dvāe čĕtri sāta*.

U deklinaciji zamjenica i pridjeva specifičan je množinski genitivni nastavak *-ija/-ije* koji se javlja u svih ispitanika: *poispo stárĭjā kŭcā*; *nĭje dvĭ*; *trĕje źívĭjā*; *iz Lišānā Tĭńskĭjĕ*; *nĭje bílo òvĭjā*; *papĭrnatĭ òńĭjā*; *ni òvĭjā nājlonskĭ kĕsā*; *ĭmā mŭžda troj-čĕtvoro mlāžĭjĕ òd nas*; *mlādĭjĕ*. Ipak, mnogo su češći primjeri u kojima je nastavak *-ī/-īx*: *nĕmačkĭx*, *òvĭ*, *papĭrnatĭ*, *Tĭńskĭ*, *Ŗstrovičkĭ* i sl.

U deklinaciji pridjeva i zamjenica ne dolazi do prijelasa pa je u nastavcima uvijek

³⁸ Vjerojatno je da su (*ove*) *Donje Biljane*, tj. *Biljane Donje*, zapravo bile imenica muškoga roda na *-ane* u nominativu (kao *Lišane*, *Pakoštane*, *Petrčane* itd.), na što ukazuje cijela paradigma (G *Biłjánĭ*, D *Biłjánima* itd.).

vokal *o*, a ne *e*: *kòjō*, u *Zamùnīku Dônōme*, *Zamùnīku Gôrnōm*, *bòļōga*, *nâjplòdlijō*, *ļēpšōg*, *bòļōg(a)*.

Upitno-odnosna zamjenica za neživo pojavljuje se kod svih ispitanika i u obliku *što* i u obliku *šta*: *štā čēs*; *štā se tāmo rādī*; *što se óže ròdijo*; *dvi-trī nīvice što īmāmo*, *šta rādīmo jā i Živko*; *štō djēte mōže naučēt*; *i štā sād mī zàxtjēvamo*; *što da ti jā drūgō kâžēm ò tomē*; *nēma šta ne ūspjēvā*. Genitivni oblik *česa* nije zabilježen ni u jednoga ispitanika.³⁹

Nenaglašeni oblici dativa prvoga i drugoga lica množine osobne zamjenice glase *nam*: *a òndā s nam tū drūgū obnòvli lāni*, odnosno *vam*: *Rājko vam je mōžda pokāzīvā žē se òn ròdijo*.

Posvojna zamjenica ‘njihov’ javlja se u obliku *nev*: *djēca su znāla štā je nēv pòsā*; *još nēvi (...) brēsku za pījacu proīzvòdli*.

U lokativu osobne zamjenice trećega lica jednine ženskoga roda zabilježena je deiksa *-zi* (uz ispadanje glasa *j*): *òvā óvdje kùća šta sjēdīš ū nōzi*.

Uobičajeni su oblici pokaznih zamjenica u muškome rodu *òvāj*, *tāj* i *ònāj*.

Upitno-odnosna zamjenica za živo je *kō*. Dolazi i neodređena zamjenica *īko* ‘itko’. Dativ i lokativ neodređene zamjenice *nīko* ‘nitko’ mogu i ne moraju imati navezačno *e* (*nīkome/nīkom*). Čest je apokopirani nominativni oblik *svāk* ‘svatko’.

Govoreći o riječima za desetice, mora se istaknuti velik broj različitih oblika koji su nastali fonološkim promjenama. Tako možemo naići na neizmijenjene oblike poput *dvādesēt*, *osamdēsēt* i *jēdnu*, *devedēsēt* i *jēdnu* i slične, ali i na oblike nastale različitim redukcijama: *osamdespīrvē*, *osamdeščētvrtē*, *osamdešēstē*, *devedēs pētē*, *pedēsēt òsam*, *osamdēs pētē*, *dvācēt*, *dvājes-trījes*, *dvāe četri*, *dvājst* itd.

Redni broj *pīrvī* u atributnoj funkciji može imati i superlativni oblik: *nājpīrvē òvē kùće*.

3.1.2. GLAGOLI

Puni infinitivi u velikomu su broju primjera očuvani: *òpstati*, *dóci*, *pòmērēti*, *dùlaziti*, *rāsti*, *žīviti*, *zabòroviti*, *kásti* ‘kazati’, *bránti*, *grēšti*, *promjēnti*, *písati*, *čitati*, *īmati*, *pīčati*, *zājmiti* i dr. U manjemu broju dolaze krnji infinitivi: *svāštārit*, *kāzat*, *pogòdt* itd.

Glagoli druge vrste mogu reducirati nenaglašeni vokal u predzadnjemu slogu pa tako imamo primjere: *zīnlo*, *krénli*, *kínlo* ‘kihnulo’. Da je u svim ovim primjerima

³⁹ Ovaj podatak spominjem jer Pavle Ivić u članku „O poreklu ijekavskog govora u benkovačkom kraju” (1987) ovakav genitiv navodi kao prepoznatljivost raznih govora istočnohercegovačko-krajiškoga dijalekta.

reduciran vokal *i*, svjedoči primjer *cřkni će tāmō sām*.

U trećemu licu množine prezenta *i*-glagola nerijetko se mogu pronaći oblici s analoškim nastavkom *-u*: *živu, vrātū, trāžū, òdnosū, živū*.⁴⁰

Prezent glagola *ići* redovito je neizmijenjen: *idēm, idēš, idē, idū*.

Prezent glagola *dati* ima kraći i duži oblik: *dāš joj nēkū pāru; dāde mu čāš vīna*.

U živoj je uporabi aorist: *òsta ‘ostah’, stjěče, nàpravišē, dādošē, zagādišē*. U uporabi i je pluskvamperfekt, npr. *svī se bili skūpli*. Imperfekt nije zabilježen.

Futur II. tvori se od svršenoga prezenta glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnoga (*kad būdēmo čātrūne sādli*).

U uporabi je i kondicional I. (*nīkad nē b išli čā*) i kondicional II. (*nē b se bījo vrātijo*).

Na tvorbenoj razini karakteristične su dvojnosti glagola na *-(ir)ati/-ovati* i *-irati/-isati* pa tako imamo primjere *garāntūram, fěštujēm, štrājkujū, zāgarantovala, gārantovā, lěgalizovā, uzurpīrā, interēsīra, opērīsā*.

3.2. MORFOLOŠKA OBILJEŽJA GOVORA ŠKABRNJE

3.2.1. IMENSKE RIJEČI

U imenicama ženskoga roda *e*-deklinacije došlo je do sinkretizma dativa, lokativa i instrumentalnoga množine; tako sve imenice koje pripadaju ovoj deklinaciji imaju nastavak *-an*: *k óvcān, cūran, po Brižnan, u lēdnān, zā curān*.

U imenicama muškoga i srednjega roda *a*-deklinacije također je došlo do sinkretizma dativa, lokativa i instrumentalnoga množine; sve imenice imaju nastavak *-in*: *dōktūrin, gōvedīn, vōlovīn, u parzānīn*.

U G mn. imenica ženskoga roda *e*-deklinacije zabilježen je nastavak *-ā* (*ovācā, gōdīnā*), a potvrđen je i *-ū* (*izmežū nogū*). U G mn. imenica muškoga i srednjega roda *a*-deklinacije dolazi nastavak *-ā* (*dānā, u Ražóvā, jájā*). Redovito dolazi G *lūdī*.

Hipokoristici se dekliniraju po tipu N *Bógo* – G *Bógē*. Vokativ imena *Ána* glasi *Áne*. Vokativ imenice *dīca* glasi *dīca*, a vokativ imena *Ān(i)ca* glasi *Ān(i)ca/Ān(i)ce*.

Zabilježena je i kratka i duga množina imenica muškoga roda *a*-deklinacije (G *pānā, vōlovīn ‘volovima’*).

Izdvojit ćemo i konstrukcije *dvā pūpa, dvā stóltra, dvācet ĩ trī ĩlade*.

U nominativu redovito dolaze analoški oblici *mātē(r)* i *čēr*, a imenica *kōkōš* dekli-

⁴⁰ Prema podacima Živka Bjelanovića (*Antroponimija Bukovice*, str. 38) ovakvi su oblici obilježje hrvatskih stanovnika ikavaca u obližnjoj Bukovici i nisu karakteristični za srpske stanovnike – (i)jekavce. Stanovnici Donjih Biljana ovu su jezičnu osobinu vjerojatno preuzeli od susjeda ikavaca.

nira se kao imenice ženskoga roda *e*-deklinacije.

Upitno-odnosna zamjenica za neživo najčešće se pojavljuje u obliku *što*: *štò b ti rèkã*; *štò će ònãj kòjì nè more kùpti*; *ne ìsplãti se zàtò što lùdi némajũ pòsla*; *štò će mi fãlti*; *ka ì mĩ stàrijẽ što smo bile*; *štò jã znãn*; *a štò mĩslĩš*; *jẽdan brãt što j u Avustrãlĩ ìsto*. Rjeđi je oblik *šta*: *tò šta dõbijẽ*; *šta smo mĩ nũsli*; *dã šta nas je rãnlo*. Neodređena zamjenica za neživo zabilježena je u obliku *nešto*, a preoblikom može postati i prilog u značenju ‘malo’: *nẽšto djẽcijẽg*, *nẽšto nẽznẽ plãcẽ*. Zamjenica *ništa* ne podliježe tmezi (*zã ništa*). Uobičajeno je i *štòkodã* ‘štogod’, upitni prilog *zãšto* i sl. Upitno-odnosna zamjenica za živo redovito je *kò*; u dativu i lokativu dolazi s naveskom *e* (i dočetnim *n*): *kòme/kòmen*. Javlja se apokopirani oblik *svãk* ‘svatko’. U poglavlju o fonologiji već je istaknuto da su homonimi *nĩko* u značenju ‘nitko’ i *nĩko* u značenju ‘netko’ te *nĩkãko* u značenju ‘nikako’ i *nĩkãko* u značenju ‘nekako’.

U primjeru I *zã menõn* riječ je o analogiji prema drugim padežnim oblicima (*G mene*, *D meni* itd.), a ne o refleksu slaboga poluglasa.

Naglašeni dativ, lokativ i instrumental zamjenica *mi* i *vi* glasi *nãm/nãmi/nãmin* odnosno *vãm/vãmi/vãmin*: *s nãmi stãrĩn* ‘s sama starima’; *nãmi jõš nije dũnĩje cãća*; *nãm cãća vãik nòsije*; *nãd nam stòjĩ*; *vãmi svãkĩ dãn (...)* *dĩvenĩ kũrac izmežũ nogũ*; *vãm svãkĩ dãn (...)* *mũtka izmežũ nogũ rãdĩ*; *Lũka s nãm*; *s nãmĩn*; *vãik je vòlje nãm dãt nèg sẽbi*. Već je rečeno da nenaglašeni oblici dativa zamjenica *mi* i *vi* glase *nam* i *van* (< *vam*) (npr. *štò nam òvãĩ*; *što van je mãtẽ*).

Zabilježene su pokazne zamjenice *òvĩ* ‘ovaj’ i *ũnĩ* ‘onaj’, dakle s nastavkom *-ĩ* prema određenim pridjevima muškoga roda, ali javlja se i *ũnãj*.

Kako je već spomenuto u poglavlju o fonologiji, posvojna zamjenica ‘njihov’ glasi *nĩjov*. Uz prijedlog genitiv zamjenice *òni* ima oblik *nĩ* (*okò nĩ*), a akuzativni je oblik *ñe* (*nĩsmo se ùdãli zã ñe*). Zabilježeno je i nekoliko primjera paragoge: *òvdekare* ‘ovdje’, *kodãri* ‘netko’, *tũte* ‘tu’. U primjerima *od òtĩ stvãrĩ* i *obògatje se òtĩn* riječ je o analogiji prema zamjenicama *òvĩ*, *ònĩ* i sl.

Isti se brojevi pojavljuju u različitim oblicima. Ponekad se čuvaju polazni oblici (npr. *dvãdesẽt*, *tridesẽt*), no češći su oblici nastali zbog različitih fonoloških promjena: *pedẽst*, *dvãce*, *dvãcẽt*, *sedãmnãjst*, *pẽnãjst*, *trínãjst*, *dẽse*, *trĩes pẽnẽ*, *četãrẽs*, *sedãndẽsẽt*, *sedãndẽst*, *osãndẽsẽt*, *ĩladu* i *dẽve stò* i *trĩcẽt* i sl.

3.2.2. GLAGOLI

U velikome broju primjera infinitiv je apokopiran: *kùpt*, *proizvest*, *izòrat*, *obražĩvat*, *pònĩt*, *rĩzat*, *vĩrovat*, *bĩt*, *tĩndelikãt*, *pĩvat*, *sãkrit*, *pòjĩst*, *nãc*, *rũgat*, *ũvũc*, *nalòžĩt*, *vẽčerat*, *ugrĩzat*, *dãt* itd. Ne može se ipak govoriti da je takva pojava redovita jer

je zabilježen i velik broj punih infinitiva: *zapisati, istirati, pribácti, nadopláti, dàti, kúpti, izvūći, pròdati, isti, pričati, rúgati, ráti, nàpti, plèsti, vésti, òkřpti, íci, popisati, odgájati, nazdrávľati, pívati, izdržávati, kòpati, iskòpati, òrati, nakupòvati, kunobárti* itd.

U glagolima druge vrste formant /nu/ prelazi u /ni/ kako je u primjeru *mětnije*, a treba uzeti u obzir i to da vokal *i* može biti reduciran (npr. *krénli*).

Redovita je zamjena nastavka *-e* nastavkom *-u* u trećemu licu množine prezenta *i*-glagola: *živū, mŭčū se, rādū, pālū, prāvū, sàstavū, dŭžū, rādū*. Glagol *imati* može u trećemu licu množine prezenta imati oblik *imajē* i *imajū*. Premda je u njima riječ o fonološkim promjenama, mogu se istaknuti oblici *rěčū* i *pěčū* u kojima je riječ o analoškoj zamjeni fonema *k* fonemom *č* (prema ostalim licima u prezentu). Glagol *živ(i)ti* u prezentu trećega lica jednine ima oblik *žive*, uz oblik *živī* (npr. *kàko národ živī*).

Prezent glagola *íci* redovito je izmijenjen: *izēn, izēš, izē se, nē izē*. Pojavu ovakvog prezenta moguće je objasniti analogijom prema prezentu glagola *naiči, doči, poči* i sl. (*nāizē, dōizē, prōizē* itd.).

Prezenti glagola *dati* i *znati* imaju duži (*štō jā znáden; dáde mu se rúčak i vēcera; jā znáden nà Jabuki; ŭna znáde; pòkōjnī stríc, jā znáden, mŭj Pávľíc* itd.) i kraći oblik (npr. *štō jā znân*) koji je pak redovit uz negaciju (*nē znān, nē znāmo, nē znāte...*).

Zabilježeni su primjeri aorista *òde/òde* i *odnèsešē*, u čijem je nastavku došlo do asimilacije vokala (*esoše > eseše*). Možda bi se ovo moglo objasniti i analogijom prema obliku *òdnese*, koji vrijedi za sva lica u jednini. Pluskvamperfekt je uobičajen (npr. *bŭje j Križan ŭnē mārúške posádje; bile jādne òtpočēle; nije se bŭje ni ožēnje*). Imperfekt nije zabilježen.

U uporabi je i kondicional I. (*ŭn bi ŭ zmŭju tàkā*) i kondicional II. (*nē b tàkō bila nam dŭžava pròpala*).

Futur II. tvori se od svršenoga prezenta glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnog.

U primjeru *razvodnēmo* 'razvodnimo' vidljiv je utjecaj konjugacije glagola *e*-tipa, a primjer *lěžēn* 'legnem' dokazuje da se glagol *leći* može u govoru Škabrnje konjugirati kao glagol 11. razreda prve vrste. Glagol *pomoći*, sudeći po primjeru *pòmognēn*, ostaje u 13. razredu prve vrste, premda nije isključeno da se u škabrnjskome govoru javlja i *pòmožēn*.⁴¹

⁴¹ Podjela glagola po vrstama prema Silić – Pranjković 2005: 42–48.

3.3. Tablica nekih morfoloških razlika između govora Donjih Biljana i Škabrnje

Morfološke značajke	Donje Biljane	Škabrnja
DLI mn. imenica ženskoga roda <i>e</i> -deklinacije	<i>-ami</i>	<i>-an</i>
DLI mn. imenica muškoga i srednjega roda <i>a</i> -deklinacije	<i>-ima</i>	<i>-in</i>
množinski genitivni nastavak <i>-ija/-ije</i> u pridjevsko-zamjениčkoj deklinaciji	+	—
upitno-odnosna zamjenica za neživo	<i>što/šta</i>	gotovo redovito <i>što</i>
posvojna zamjenica ‘njihov’	<i>ńev</i>	<i>ńijov</i>
prezent glagola <i>ići</i>	neizmijenjen (<i>idem, ideš, ide...</i>)	izmijenjen (<i>ižen, ižeš, iže...</i>)

4. USPOREDNA ANALIZA SINTAKTIČKIH OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA I ŠKABRNJE

4.1. SINTAKTIČKA OBILJEŽJA GOVORA DONJIH BILJANA

Uz povratnu zamjenicu *se* u perfektu povratnih glagola i obezličenih konstrukcija gotovo se redovito ispušta pomoćni glagol *biti* (spona *je*): *òna se ùdàla isto za Cŕnogórca; Rájko vam je mòžda pokazivā žè se òn ròdijo; dèš se tò što se dèšlo; sàmo se znàlo da je Bòžić; òn se lécio od čira na želùdci; já mĩslĩm da se tú slābo dĩžalo do òbičajā; òn se opèrisā; pjěvalo se; rádlo se; žívlo se; kud se išlo, tāmò se pjěvalo; na kòne se vřlo; drůžlo se tò; pokòzlaćio se; nòslo se; žè se mēni ćāca ròdijo*. Zabilježen je tek pokoji primjer bez takve redukcije, npr. *pòslēn se je dālo žĩviti*.

Prezent s veznikom *da* koji dolazi umjesto infinitiva vrlo je frekventan: *nē moreš tú nĩšta da pòmognēš ni òdmognēš; nē meš tí tò ni da dòspijēš; tí nē moš da idēš; nē more da pòjedē; trěbajū u Bilánima xotēli da nĩčū i motēli; nē mogu da tvřđĩm; imāmo òvdje břđo u Bilánima Dòńĩma kòjō trěbā da sklònĩmo; terəťĩáci nē bi trěbali i kamijóni, i bágeri da idū s òťĩm pútom; da bi mǒgli da asvəltĩrajū òvāj pút; trěbā da bũdē svāķĩ drůgĩ stũb od èlektřē; nēmām já štā da rēcēn; trěbāš autòbũs da čekāš; idū da čistē; da mǒže nòrmālnò da žĩvĩ; pòla Zàgreba mǒžemo da xrānĩmo* itd. Podjednako često rabe se i infinitivne konstrukcije: *štò djéte mǒže naućĩ; já se mũgu kàmenom pogòđĩ nēguvu kũcu; pa nē meš svē kũptĩ; štò sām cǒek mǒre ráđti; a mĩrāš nēšto ráđti ka si na sèlu, to nē mǒžāš sjěđti; nē mogu nĩšta rēcĩ pròťĩv ni jèdnōga sēla; kāžū da trěbāmo dāti; óže nē moš glādan bĩti; nē mǒžeš ni tĩ òpstati, ni nĩko; òni vòlē dóci*.

Konstrukcije tipa „negirani prezent glagola *htjeti* + prezent dopunskoga glagola” nemaju veznik *da*: *lúdma nêce ni trešne òtkûpê, nêce òtkûpî kròmpîr, nêce òtkûpî žîto, nêce im òtkûpî nîšta; nêcê nam pût asvaltîrajû; i nêcê djèca îdû cã*. Ako glagol *htjeti* nije negiran, *da* se upotrebljava, npr. *òcu da kãžem*.

Moguće je pronaći konstrukcije „*bez* + (n)*išta*” i „*od* + (n)*išta*”: *bêz mășîné, bez vòdê, bez îšta; nijê^s se mûgã bránti òd ništa na svijétu*. Vidljivo je da zamjenica (n) *išta* uz prijedloge ostaje u nominativnome obliku.

U prepričavanju prošlih radnji koristi se, osim prošlih vremena, uglavnom historijski prezent, npr. u odlomku govora ispitanice ZV: ... *i pîta òn mêne: ‘Mâlã, bi l se tí ûdãla?’ Jã kãžem: ‘Bî, al nêmãm za kòga!’ ‘Ë, pa velî, ‘èvo îmãš!’ I èto ti trî mjêšêca to tràjalo i òn ti, òvãj, zãkãže vjenčãne...;* sporadično se u takvom prepričavanju javlja drugo lice imperativa (*òn otîži kòd kòmšijê*).

Zabilježen je prilog *ća* uz glagole odmicanja: *i nêcê djèca îdû cã*.

Zabilježen je prilog *plus*: *i plûs mâlã djèca, bêz mășîné, bez vòdê, bez îšta*.

Instrumental društva zabilježen je samo s prijedlogom *sa*: *živli smo sa lúdima; živîn sa žênôm; jã ga nè b mjêná sa nîkîm; jã i bãba i sa žênôm; sa djêcôm*.

Instrumental sredstva ponekad dolazi s prijedlogom *s/sa* (*pòla Zãgreba mòžemo da hrãnîmo sa vòcom; sa blîtvôm; dòvezêš s kòhîma; sa svãcîm*), a ponekad bez prijedloga (*vòlom; kònom; jêdnôm kultúrôm; voćárstvom*).

4.2. SINTAKTIČKA OBILJEŽJA GOVORA ŠKABRNJE

Uz povratnu zamjenicu *se* u perfektu povratnih glagola i obezličenih konstrukcija u velikome broju primjera čuva se spona *je*: *rãdlo se j⁴²; pîlo se j; tò se j sve nã rûke ûndã rãdlo; dòk se j ròdla; kò se j nãdã nêmu; mûj je stãrî nã menîn se strãšije i sl*. Ima i primjera u kojima spona nema: *jêdan mu se ùbje; opîjalo se; kãk se ùnò zvã; trêčî dãn se zapòslje*.

Nije zabilježen nijedan primjer upotrebe konstrukcije „*da* + prezent” umjesto infinitiva.

Konstrukcije tipa „negirani prezent glagola *htjeti* + prezent dopunskoga glagola” nemaju veznik *da* (*nêš dòžêš*).

U primjeru *jã smo i ùna tràpli vînagrãd* (SJ) pomoćni glagol nalazi se iza prvoga člana višestlanoga subjekta (član *ja* u višestlanom subjektu *ja i ùna*), ali gramatički se ne slaže samo s njime, već s obama članovima višestlanoga subjekta. U primjeru *di je cãca i mâtê lèžali* (SJ) pomoćni glagol u predikatu (koji je složeni glagolski oblik)

⁴² Redukcija nenaglašenoga vokala *e* (*je > j*).

sročan je s prvim članom višečlanoga subjekta, a glavni glagol s obama članovima subjekta.

U prepričavanju prošlih radnji vrlo se često koristi drugo lice jednine imperativa, pri čemu ne mora biti sročnosti subjekta i predikata: *mî na ódmoru svî se skûpi; ùni pričāj; kad ga zaròbi, òbrīj ga i opèri ga, i prīsvúci ga; vòzi lõzu kûc svòjōj; pa nam dòčekāj pa nam ukrádi; jādān izāži dol na ùnōj stānci; jā dòčekāj gòr u vīnagrād; navèz vòdu, i nàpravi pūnpu, dunèsi što pòist, dunès pòpt; mî ājde nèdlōn od pódnē; i kòlo ìgrāj i pīvāj, cvitārāj, tambūrāj, i vātk pīvāj; cūre ļubūj; mî izāž ìš cīrkve; mî dóži ò^d cīrkvē – òdmā se slváči; kad se požēni; jādna ùvečē báci, unō, steļu; jādna lēzi nākō òbučēna; mî ka svēši, izāži i škōle, mî ùvat kòlo i pīvāj; kad odrēni òvce, ùndā klēči itd. Velik je i broj primjera korištenja historijskoga prezenta: *kāšñē se zāļubimo; tī sprēmīš in īsti jūcēr; svî mōrāmo nazdrávlati* itd.*

Uz dativ može izostati prijedlog *k/ka*: *išla san (...) gòvedīn, vòlovīn, (...) óvcān; pa sən išla cūran; ājde cīkvi; jā mūjōj cēri izēn; gūn ga dōktūru*; zabilježeno je i nekoliko primjera s prijedlogom: *k óvcān, k ròdu*.

Instrumental društva može doći bez prijedloga i s prijedlogom: *išla (...) bābōn jēdnōn; ļubovāle svākā svōjīn dēčkon; s nāmi stārīn; ùndā š nūn; šēst gōdīnā san jā ļubovala mōjīn; di se sàstal svōjīn drūštvon*.

U značenju ‘nitko od nas’, ‘nitko od vas’ i ‘nitko od njih’ koriste se konstrukcije *mî nīko, vī nīko* i *òni/òne nīko*, pri čemu se predikat slaže s osobnom zamjenicom, a ne s neodređenom: *jā vèlīn da nīje nē, mî nīko nīšta nè znāmo*.

Posvojnost se može, osim posvojnomo zamjenicom (npr. *mūja mātē, mūj sīn, mōja svēkruva*), izraziti i dativom: *brāt nam, dīvēr m*.

Pri postavljanju pitanja u značenju ‘zašto’ može se (osim *zāšto*) koristiti *štō* ili *jēl*: *Štō se mēnē Bōg nè siť, štō nēg nīje òstavje?; Jēl nīste dūnīli jāñetnē i tēletnē?*

Zabilježen je prilog *ča* uz glagole odmicanja: *dānas nè smīš je vākō, ùna òde čā, jēbe se nōj*.

4.3. Tablica nekih sintaktičkih razlika između govora Donjih Biljana i Škabrnje

Sintaktičke značajke	Donje Biljane	Škabrnja
perfekt povratnih glagola i obezličjenih konstrukcija	uglavnom bez kopule <i>je</i>	uglavnom s kopulom <i>je</i>
umjesto infinitiva prezent s veznikom <i>da</i>	+	–
instrumental društva	redovito s prijedlogom	s prijedlogom ili bez prijedloga
instrumental sredstva	s prijedlogom ili bez prijedloga	redovito bez prijedloga

5. USPOREDNA ANALIZA LEKSIKA DONJIH BILJANA I ŠKABRNJE

5.1. LEKSIK DONJIH BILJANA

Premda su za dublju analizu leksika mjesnih govora potrebne godine istraživanja i bilježenja riječi, ipak treba istaknuti neke lekseme koji su se javili u slobodnome govoru ispitanika. Leksemi kojima se označava voće i povrće te poljoprivredne alatke uglavnom su romanskoga porijekla. Uz lekseme *blītva* i *brěska* 'breskva', javljaju i *špīnāk* 'špinat', *pamidōr* 'rajčica', *kūmumār* 'krastavac', *čatrūn* 'lubenica', *milūn* 'dinja', *bādīl* 'vrsta lopate' ← *mlet./tal.* badile, *cāpūn* 'motika' ← *mlet.* zappa (Vinja 1998: 92). U značenju 'badem' dolazi turcizam *bājam*. Valja još spomenuti romanizme *pijaca/pijeca* 'tržnica', *mārēnda*, *kār* 'zaprežna kola', *brūkva* 'čavao', *kāva* 'kamenolom', *kātrīga* 'stolica' ← *dalmat.*, *karivōla* 'radna kolica', *škacāvīna/škēcāvīna* 'kanta za smeće' ← *mlet.* scovazzi. Od germanizama bilježimo *frēza* i *žīna* 'metalni obruč' ← *njem.* Schiene. Zabilježen je leksem *vāroš* 'zaselak' koji je prema Skoku (1973: 567) „balkanska riječ mađarskoga postanja”. Javlja se i znatan broj turcizama: *kěsa*, *kūsur*, *fīšek* 'vrećica šiljasta oblika', *kōmšija*, (*v*)*āvlija* 'dvorište', *čōban*, *mīrāz*, *žūbre*, *žābe*. U značenju 'novac' uglavnom se koristi *pāra*. U značenju 'hektolitar' dolazi *ēkto*. Može se reći da većina stranih riječi zabilježenih u govoru ispitanika zapravo spada u kategoriju internacionalizama (*perīod*, *kultūra*, *grūpa*, *pāpīr*, *nājlōn*, *anāliza*, *pōlīcija*, *fakūltēt*, *sērija*, *nācija*, *disko*, *studīrati*, *pāprika*, *kīvi*, *prōfēsija*, *uzurpācija* i dr.).

Svakako treba istaknuti da postoji određen broj riječi koje su u novije vrijeme uvezene iz srpskoga standardnog jezika ili kojega od srpskih dijalekata. Tako se pored uobičajenoga leksema *tūka* javlja *čūrka*, pored uobičajenog *krū(v)* javlja se *hlěb* itd. Novija je pojava svakako i anglizam *okē* 'u redu'.

U značenju 'otac' redovito je *čāća*, a u značenju 'majka' redovito je *mātē*. Mjeseci u godini imenuju se rednim brojevima – nije zabilježen ni jedan primjer korištenja internacionalnih ili narodnih naziva. Zanimljivi su leksemi *pokōzlačiti se* 'postati vukodlak' (ŽŠ) i *prīćūpiti*⁴³ (*pejor.* 'staviti') (ZV) te leksem *slāva* koji je tipičan za pravoslavce.

⁴³ U korijenu glagola *prīćūpiti* nalazi se turcizam *čūp*.

5.2. LEKSIK ŠKABRNJE⁴⁴

U leksiku Škabrnje primijećen je znatan broj riječi romanskoga porijekla koje su se fonološki i morfološki prilagodile lokalnomu idiomu: *fěšta*, *fāmīl(i)ja*, *kŕdēnca* ← *mlet./tal.* *credenza* ‘kuhinjski ormar’, *tōrnati* ‘vraćati’, *vetānija* ‘litanija’, *tēnditi se* ‘imati sklonost ka čemu’, ‘razumjeti se u što’, *priškača* ‘beskvasni kruh’ ← *tal.* *fresco*, *mārēnda*, *sakrěštija*, *mānestra* ‘tjestenina’, *lāzañe* ‘rezanci’, *špagēti*, *balīn(i)ci* ‘tjestenina nalik zrnju’, *kašintēt(i)na* ‘kutijetina’, *běštija*, *lāncūn* ‘plahta’, *vācō* < *fācōl* ‘rubac’, *kūšīn* ‘jastuk’. Među romanizme možemo svrstati i *cūkar* ‘šećer’ ← *mlet.* *zùcaro*. U zabilježenim nazivima voća i povrća također dominiraju romanizmi: *čātrūn*, *pamidōr*, *vāžō* (< *fāžōl*; N mn. *vāžōli*), *māruške*.

Redovit je leksem *īladu* – ni jednom se ne pojavljuje *tīsuću*. Zabilježeni su germanizmi *frēza*, *štrūca* ‘čitav kruh’ ← *aust.* *njem.* *Strutzen*. Javlja se i nemali broj turcizama: *žābā/žābē*, *divāniti*, *āman* (uzvik u značenju ‘oprosti’ i sl.), *āla* (uzvik u značenju ‘ajmo’ i sl.), *dūšman(in)*, *zēru* ‘malo’, *krēvet*. Oveći broj zabilježenih riječi spada u internacionalizme: *gradācija*, *bīro*, *pūnpa* ‘pumpa’, *genarācija* ‘generacija’, *dōktūr* ‘doktor’, *mīsa*. Novijega je datuma anglizam *sēngič* ‘sendvič’.

U razgovoru su česti vokativi *sīnko*, *rānko* i *srīčo* kojima se označava prisnost sa sugovornikom. U značenju ‘stoka’ gotovo redovito dolazi *blāgo*. Umjesto glagola *umrijeti* može se koristiti eufemizirani glagol *nestati* (najčešće obezličen, npr. *něstalo ga*). Zabilježeni su leksemi *gñojīvo* i *stólitar* ‘hektolitar’.

U značenju ‘otac’ redovito je *čāća*, a u značenju ‘majka’ *mātē*. Osim rednih brojeva, u nazivima mjeseci zabilježeni su i leksemi *sīčan* i *māj*.

Valja spomenuti i nemali broj uobičajenih riječi koje u leksiku Škabrnje mogu doći u ponešto drukčijem značenju: *čòvik* ‘muškarac, suprug’ (ne koristi se u značenju ‘ljudsko biće’, tj. ‘muškarac ili žena’), *poštēna* (*cūra*) ‘seksualno nevina (cura)’, *mūlād* ‘izvanbračna djeca’ (također romanizam), *kolāčić* ‘vrsta suhoga peciva’. Leksemom *pōp* označava se katolički svećenik, *ūskrāčeno* dolazi u značenju ‘skraćeno’, npr. *vēc je bilo ūskrāčeno vójski* (SJ) ‘već je bio skraćen vojni rok’. Leksem *zāostāla* znači ‘koja se nije udala na vrijeme’, dolazi *pōtŕban* u značenju ‘potrebit’ i *tŕpeza/*

⁴⁴ Leksikom Škabrnje bavio se Mile Bašić, koji je u vlastitoj nakladi 2013. izdao *Rječnik govora mjesta Škabrnje*. Riječ je o hvalevrijednome pokušaju čuvanja baštine, no vrlo nepouzdanome jer autor *Rječnika* nije jezikoslovne struke. Već je na prvi pogled vidljivo da je velik broj riječi pogrešno akcentuiran (autor je sam pokušao akcentuirati natuknice), a nedostaju i informacije o vrsti riječi, oprijemljenja itd. Uza sve nedostatke, može se reći da je *Rječnik* svoju osnovnu zadaću, a to je čuvanje starih riječi od zaborava, ipak donekle uspio izvršiti. Velika je blagodat *Rječnika* njegova slikovna narav, odnosno odgovarajuće fotografije uz velik broj natuknica.

tjpeza ‘krpa na kojoj se razvlači tijesto za kruh’. Leksem *kjmeļ* može se javiti u značenju ‘nedovoljno razvijen pup vinove loze’.

Treba izdvojiti i glagole *tjndelikati* ‘pjevušiti ljuļajući se u jednoličnom ritmu’, *cvitàrati* ‘svirati *cvitaru*’⁴⁵, *urenati* ‘utjerati’ (npr. *urèni òvce*), *pjndècati* ‘veseliti se u iščekivanju’ i *trāpiti* ‘duboko kopati motikom ili orati plugom’.

Etnološki su zanimljivi leksemi *nāzupci* ‘niske vunene čarape (ukrašene vezom)’, *bjmentóvnica* ‘kukuruzni kruh’, *dvólitraš* ‘boca od dvije litre stožastog oblika’. Još bi bilo dobro istaknuti lekseme *svrīvvcē* ‘povrh’, *zórnača* ‘misa zornica’, *mācī* ‘mali’, *prīnučnī* ‘jučerašnji’ (npr. *prīnučnī krūv*), *zdrāvac* ‘zdrav čovjek’ te višočlani izraz *sēstra o^d strīca* ‘stričeva kći’.

6. ZAKLJUČAK

Govori Donjih Biljana i Škabrnje imaju mnogo očekivanih zajedničkih obilježja na svim jezičnim razinama. Izdvajajući i uspoređujući fonološka obilježja ovih idioma, možemo zaključiti da su oba idioma novoštokavska i štakavska (**st’/*sk’* > *št*), no refleks jata bitno ih razlikuje – govor je Donjih Biljana jekavski, dok je govor Škabrnje ikavski. Jednako je i na drugim jezičnim razinama – uz mnogo zajedničkih obilježja, javljaju se i znatne razlike koje distanciraju ove idiome. Može se na morfološkoj razini izdvojiti različito izjednačavanje množinskih padeža, a na sintaktičkoj razini učestalo korištenje prezenta s veznikom *da* umjesto infinitiva u Donjim Biljanama, čega u govoru Škabrnje uopće nema.

Treba izdvojiti i neka jezična obilježja koja ravnokotarske Donje Biljane dijele sa susjedima ikavcima, a koja nisu uobičajena za srpske govore u obližnjoj Bukovici: analoški nastavak *-u* u trećemu licu množine *i*-glagola, sporadična zamjena *m* > *n* na dočecima prvoga lica prezenta, sporadično korištenje glagolskoga pridjeva radnog *bīje* i dr. I u jednome i u drugome govoru možemo izdvojiti znatan broj romanizama i turcizama.

Budući da 2014. godine u Donjim Biljanama nije živio nijedan stanovnik mlađi od 33 godine, a u četiri zaseoka (prema popisu stanovništva iz 2011.) živi manje od sto ljudi, upitna je budućnost idioma koji je opisan u ovome radu. Prema izjavama ispitanika i ispitanica, njihovi mlađi srodnici ne namjeravaju se iz raznih razloga vratiti živjeti u Donje Biljane, a svoje su mjesto i sami ispitanici proglasili neperspektivnim. Kao jednu od najgorih prepreka lagodnomu životu u Ravnim kotarima ispitanici su istaknuli kancerogeno brdo koje se nalazi u Donjim Biljanama (zaselak Škorići) i koje je vrlo vjerojatno uzrok

⁴⁵ *Cvītara* je vrsta usne harmonike; tu je posrijedi pučko naslanjanje na ‘cvit’. U nekim drugim selima (Pridraga) dolazi *cintara*.

oboljenja mnogih stanovnika ravnokotarskoga područja, neovisno o vjeri i nacionalnosti.⁴⁶ Opisani škabrnijski govor sigurno će u budućnosti, što je sasvim normalno i očekivano, doživjeti promjene pod utjecajem medija, škole i gradske sredine, no velik broj djece i općenito velik broj stanovnika (1425) nagovještava svijetlu budućnost sela općenito.

OGLEDI GOVORA

OGLED GOVORA DONJIH BILJANA

Zvezdana Vukša r. Lakić

O sinu Aleksandru i unučadi

Ūn je ūvjēk nēže na pútu i jā sam tū sáma. Ěto, ĩmām tū pâr kômšijā kōjī m dôžū, i tākō ūvjēk žīvi zà tū djěcu, dó će šútra jědan, prěksútra drŭgī, i ěto tākō, ūvjēk žīvīš u nēkōj nádi da nēš bīti sām.

(...)

Jā sād da mōgu promjěnti ū svōm živōtu, jā bi promjěnlā da se mōja djěca vrātū, da žīvū na òvoj zěmlī, i da žīvū od zěmlē. Al tō nīje mōgūće pošto ni drŭgī òko menē se nīko nīje vrátijo. Sād bi mŭja ūnuka, sād je òna drŭgī rázet, ūna e ćirilcu ūčila sāt. Sāt kad b ūna dòšla u Bénkovac ū škōlu, djěte b zīnlo, nē znā... Nē znā písati, nē znā čítati.

O svojem povratku u selo

Ě, sāmō tī pītāj, jā gòvorīm, al nē znām žě ću pòčē' dok tī nē pītāš. ĩmāmo mī dōsta zěmlē, al nēmāmo trāktōr, mī smo se vrátli prījē trī gòdne, jā i òn, pa nē meš svē kúpti. Kúpli smo tō āūtō i frězu i tākō òvē sitnice pō kući jer mī nēsmo ĩmal kŭću.

Đorđe Lakić

O odnosu sa stanovnicima obližnjih sela

Jā sam bījo u Světōm Ánti ū Nadīnu nēkīdān. Ľúdma rādīm pō Nadīnu većīnōm. Rādīm u Pòloči Ľúdma dōļe. Nīko mēni jōš rŭznē rjěči nīje rēkā, nit sam jā kōme rēkā. Što da ti jā drŭgō kážēm ò tomē?

⁴⁶ O ovom se brdu u posljednjih nekoliko godina više puta pisalo i izvještavalo u mnogim medijima. Najveću podršku stanovnicima Donjih Biljana u želji za uklanjanjem ovoga brda dao je saborski zastupnik Miro Bulj.

OGLED GOVORA ŠKABRNJE

Stana Jurić r. Bilaver

O odnosu s pokojnim ocem

Al žābē kad san jā jēdan pūt izlētla, jā vēlīn: ‘Ūbīj me, òcu i gòtovo! Ūbīj me!’ I kāšnē žābē da me j līpo tūkā i da me j protirāvā, jā nīsan smīla rēci nī čāci nī materi. Ājde mātē jādna, bīla j dōbra ka i krūv, al čāca je bīje vūk, čāca j bīje vūk.

O unuku i kokošima

Tī sprēmīš in īsti jūcēr, ūnī, mōj Tōni dōšā ò^d cīkvē i vēlī māteri: ‘Štō sprēmāš?’ Vēlī: ‘Ēvo jūxē.’ ‘Kākvō ti je mēso?’ Veli: ‘Tēletna.’ ‘A mīslīn da j kōkōš.’ Veli: ‘Vrāg ēc mi dāt kōkōš!’ Nēce kōkošē, mīlī... Znāš kākō, dok san jā dīžala undā jā i Mārīja tūkle, ūn bīce bīje mācī, glēdā, pa mu se zgādlo...

Martin Bilaver

O starosti

Dōšlo j da zabōravļān, a kad lēžēn, dōžē mi svē kā da īmān dvāce gōdīnā: kākō san bīje u Kōrlātu, kākō sēn īšā, kākō sēn bīje u parzānīn trī gōdne i trī mīsēca. E, al sādā sāsvin drūkčijē. Jer nūcon nē spāvān, a sādā, sādā mīslīn kākō san rēkā, kākō nārod žīvī i kākō vrīme i... Zīma me stēžē i prītēžē k sēb i mōra bīt tākō.

LITERATURA***KNJIGE I ČASOPISI***

- ANIĆ, Vladimir – GOLDSTEIN, Ivo. 2005. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi liber.
- BABIĆ, Stjepan. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku* (treće, poboljšano izdanje). Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Nakladni zavod Globus.
- BABIĆ, Zvonko. *Rječnik mjesta Pridrage* (rukopis).
- BAŠIĆ, Mile. 2013. *Rječnik govora mjesta Škabrnje*. Zadar: vlastita naklada.
- BJELANOVIĆ, Živko. 2012. *Antroponimija Bukovice*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta”.

- BJELANOVIĆ, Živko. 1977. „Novoštokavski govori sjeverne Dalmacije i čakavski supstrat”. *Radovi Pedagoške akademije Split* 2: 47–66.
- ČILAŠ ŠIMPRAGA, Ankica. 2010. „Ikavski štokavski govori između rijeke Krke i Nereve”. *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*. Split – Zagreb: Književni krug Split – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: 159–225.
- FELDBAUER, Božidar. 2005. *Leksikon naselja hrvatske (M-Ž)*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- IVIĆ, Pavle. 1987. „O poreklu ijekavskog govora u Benkovačkom kraju”. *Benkovački kraj kroz vjekove*, sv. 1. Benkovac – Zadar: Općinska konferencija SSRNH – Filozofski fakultet: 157–170.
- KAPOVIĆ, Mate. 2006. *Rekonstrukcija baltoslavenskih osobnih zamjenica s posebnim osvrtom na naglasak* (doktorski rad). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- KAPOVIĆ, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije: Fonologija*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KLAIĆ, Bratoljub – Školska knjiga. 2012. *Novi rječnik stranih riječi*. Zagreb: Školska knjiga.
- KURTOVIĆ BUDJA, Ivana. 2010. „Kopneni čakavski govori u okolici Splita, Šibenika i Zadra”. *Prinosi hrvatskoj dijalektnoj fonologiji*. Split – Zagreb: Književni krug Split – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje: 77–159.
- LISAC, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1: Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- MAGAŠ, Ivan. 2014. „Govor Pridrage”. *Zadarska smotra* LXIII, 3: 127–139.
- MILKOVIĆ, Ante. 2001. *Naša Škabrnja: 18. studenog 1991. – 18. studenog 2001*. Škabrnja: Općina Škabrnja.
- OKUKA, Miloš. 2008. *Srpski dijalekti*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta”.
- SILIĆ, Josip – PRANJKOVIĆ, Ivo. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- SKOK, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- TOMELIĆ ČURLIN, Marijana – ANIĆ, Marija. 2013. „Fonološki i morfološki opis kruševačkoga govora”. *Croatica et Slavica Iadertina* 8, 2: 349–362.
- VINJA, Vojmir. 1998–2016. *Jadranske etimologije I-IV: Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- VUKUŠIĆ, Stjepan. 1985. „Hrvatska naglasna norma na osnovi zapadnog dijalekta (ika-vaca)”. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7, 1: 275–290.

INTERNETSKI IZVORI

BAĆAC, Valentina. 2010. „Tradicijska prehrana”. *Zapisi iz gornjih Ravnih kotara. Et-nološki, povijesni i muzeološki prilozi o Islamu Latinskom, Islamu Grčkom, Kašiću i Podgradini* (ur. Černelić, Milana i Rajković-Iveta, Marijeta). Zagreb: Filozofski fakultet – Centar za komparativnohistorijske i interkulturne studije: 301–335. Dostupno na: <http://kula-jankovica.unizg.hr/files/file/DS-02-Ravni-kotari.pdf>.

Benkovac.rs – Rječnik. <http://www.benkovac.rs/vocabulary.php>.

ČURKOVIĆ, Dijana. 2014. *Govor Bitelića* (doktorski rad). Rijeka: Filozofski fakultet. Dostupno na: https://bib.irb.hr/datoteka/705585.Doktorat_Curkovic.pdf.

Državni zavod za statistiku. www.dzs.hr.

Google karte. <https://maps.google.hr>.

Hrvatski jezični portal. <http://hjp.znanje.hr/>.

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LOCAL DIALECTS OF
BILJANE DONJE AND ŠKABRNJA**

IVAN MAGAŠ

SUMMARY

This article compares the speeches of two neighbouring places in the Zadar hinterland - Donje Biljane, whose vernacular is Neo-Štokavian Jekavian, and Škabrnje, whose speech is Neo-Štokavian Ikavian. The speeches are described on the phonological, morphological, syntactic and lexical level following standard dialectological procedures. Although these speeches of Ravni kotari have been adjacent for centuries, they hardly ever influenced each other. The speech of Donje Biljane, to the best of our knowledge, is the first in more detail described speech of the Orthodox population in Ravni kotari. Škabrnje's speech fits in well with the image of the previously researched Neo-Štokavian Ikavian speeches in the Zadar region.

KEYWORDS:

dialectological description, Donje Biljane, Neo-Štokavian Ikavian, Neo-Štokavian Jekavian, Ravni kotari, Škabrnja